

TILLSAMMANS MOT TOBAK

En handledning för en tobaksfri skola

Inledning

Tobak är ett av vår tids största folkhälsoproblem. Det här materialet handlar om hur vi, tillsammans, kan göra något åt det. Vi vänder oss först och främst till Sveriges skolor men också till alla andra som arbetar med barn och ungdomar.

”Tillsammans – mot tobak” ger dig verktyg, modeller, övningar och konkreta tips som underlättar i arbetet med att förhindra barn och ungdomar från att börja med tobak.

Skriften har tagits fram inom ramen för Statens folkhälsoinstituts nationella tobaksuppdrag.

Bakgrund

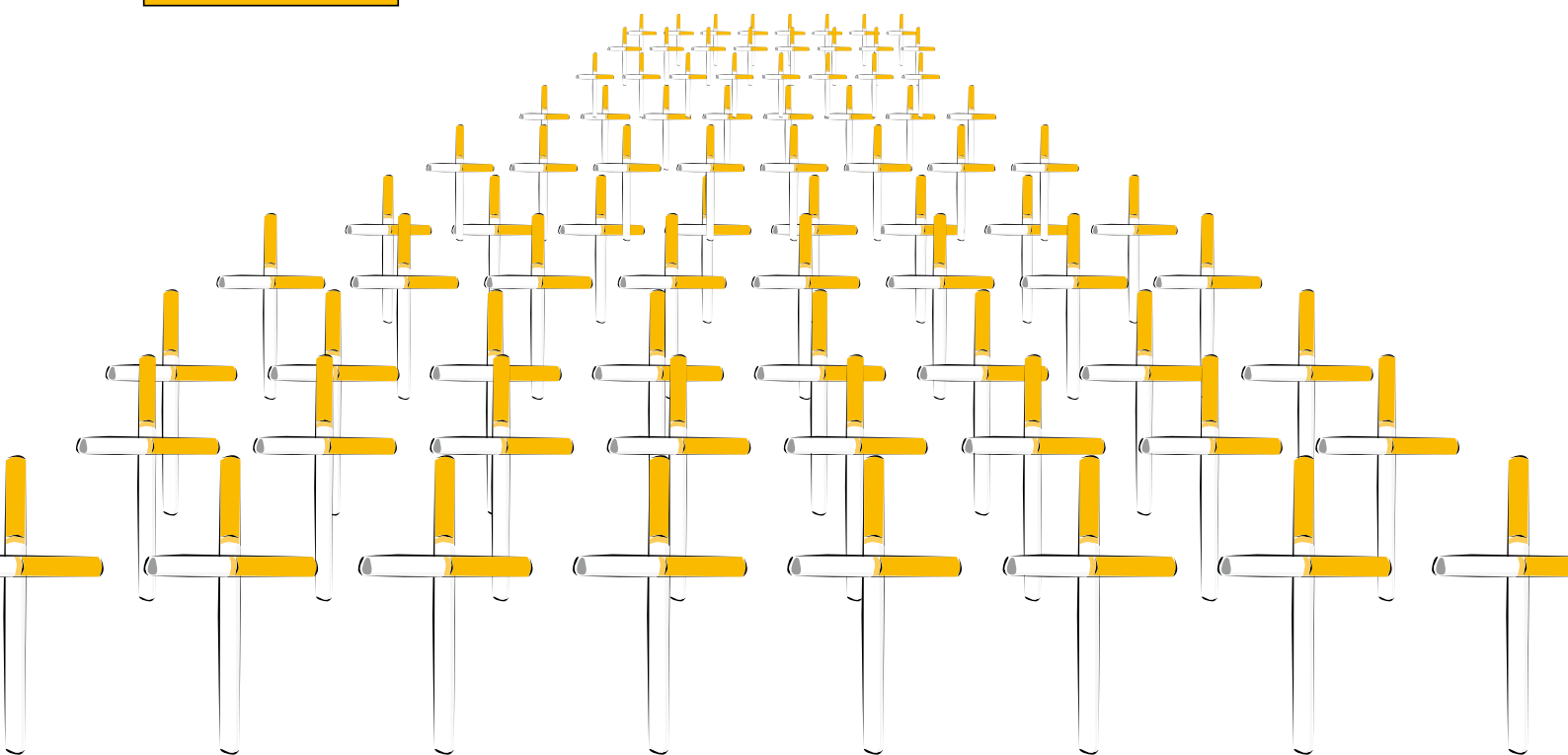
De flesta börjar röka innan de fyllt 18 år och varannan person avlider som en direkt följd av sitt rökande. Så många som 25 procent redan i medelåldern. Under de senaste 30 åren har rökningen i Sverige minskat med 50 procent bland män och 30 procent bland kvinnor.

Trots detta avlider nästan 6 500 svenskar av rökning, varje år. 500 av dem till följd av passiv rökning – det är lika många som antalet trafikoffer under ett år.

Enligt Statens folkhälsoinstitut uppgår kostnaderna för hälso- och sjukvård samt det beräknade produktionsbortfallet på grund av rökning till minst 26 miljarder kronor per år. Jämför det med statens intäkter från tobaksskatt som är 8 miljarder eller med de 20 miljarder som Sverige satsar i U-landshjälp varje år.

Tobak ÄR ett samhällsproblem med såväl mänskligt lidande som enorma kostnader i sitt kölvatten.

7000 SVENSKAR

Skolan har en viktig roll

Riksdagens har som uttalat mål att kraftigt minska användandet av tobak i Sverige. Ett av delmålen som ska vara uppnått 2014, är att halvera antalet barn och ungdomar under 18 år som börjar röka eller snusa. Om detta mål ska kunna uppnås krävs ett brett och effektivt förebyggande arbete – riktat till barn och ungdomar såväl som vuxna.

Det mest effektiva sättet att förebygga rökning och snusning bland barn och ungdomar är, enligt en vetenskaplig kunskapsöversikt som har gjorts vid Statens folkhälsoinstitut, att höja priset på tobak.

Ett höjt pris i kombination med koordinerade insatser, på lokal nivå, i syfte att motverka tillgängligheten och efterfrågan av tobak – bland barn, ungdomar och vuxna, är den bästa medicinen. Skolan som når alla barn och ungdomar i de åldrar då de mest sannolikt prövar tobak, har i och med det en väldigt viktig roll i det tobaksförebyggande arbetet.

Skolåldern är den period i livet då den övervägande andelen tobaksbrukare gör sin debut. Ändå visar studier att nästan alla 10 – 12-åringar bär på negativa attityder till tobak.

Därefter händer bevisligen något ... Barn och ungdomar utsätts i dagens samhälle för en mängd olika budskap med anknytning till tobak. Familjen, skolan, kompisarna, medierna och olika ungdomskulturella uttryck pockar ständigt på uppmärksamhet genom olika budskap riktade till barn och ungdomar.

Erfarenheten visar att det tobaksförebyggande arbetet som skolorna bedriver inte bara kan fokusera på att ge barn och ungdomar faktakunskaper. Det måste också utformas så att det påverkar deras attityder. I det ligger till exempel att främja ett ämnesövergripande perspektiv, samt att tillämpa olika typer av elevaktiva, undersökande, diskuterande och utåtriktade arbetsätt, som exempelvis projektarbetsformen. Dessa arbetsformer har i högre grad visat sig engagera och påverka barns och ungdomars attityder.

Vad kan skolan göra?

- Skolan som social miljö betyder en hel del. Lärare och övrig skolpersonal fungerar som normgivare och förebilder för barn och ungdomar. Därför är det viktigt att skolan har ett tydligt förhållningssätt och ett genomtänkt arbetssätt vad gäller tobak.
- Föräldrarnas inställning inverkar mycket vad gäller barns och ungdomars eventuella tobaksdebut. Här kan skolan vara ett stöd åt föräldrarna.
- Slutligen kan skolan även påverka och samverka med andra aktörer, exempelvis föreningslivet och ungdomsgården, vad gäller de frågor som berör barns och ungdomars utveckling och hälsa. Skolan har med andra ord möjlighet att tillsammans med andra påverka barns och ungdomars framtida tobaksvanor.

Vad säger läroplanen?

Tobak omnämns bland annat under rektors ansvar i läroplanen. De något oprecisa formuleringar som finns i skolans styrdokument gällande tobak öppnar upp för respektive skola att ta ställning till i vilken omfattning, och på vilket sätt man vill arbeta med tobaksfrågan. Skolan kan därmed med gott samvete utveckla ett långsiktigt tobaksarbete mer eller mindre fritt utifrån sina egna övertygelser.

Sammanfattande kapitelgenomgång

Kapitel 1 - Tobakspolicy för skolan

Sidan 7

Skolan bör utveckla ett gemensamt förhållningssätt (en policy) när det gäller tobak, så att det blir tydligt för alla; elever såväl som skolpersonal, vad det är som gäller.

Hur ser skolan på tobaksundervisning över ämnesgränser och årskurser? Hur gör vi när vi upptäcker en elev som röker eller snusar? Kontaktar vi elevens föräldrar? Är det skillnad om vi upptäcker eleven under eller efter skoltid? Hur ska de vuxna i skolan som är rökare eller snusare göra under arbetstid? Hur ser vi som personal på vår roll som förebilder för eleverna? Hur utvärderar vi och följer upp vårt tobaksarbete? En policy kring dessa frågor är ett stöd för personalen på skolan samt en tydlig signal till såväl elever som föräldrar.

Kapitlet beskriver hur arbetet med att ta fram en gemensam tobakspolicy kan gå till.

Kapitel 2 – Tobak ur ett ämnesövergripande perspektiv

Sidan 12

Materialet bygger på en struktur där eleverna arbetar med att samla in egen information, analyserar materialet, utövar källkritik och diskuterar värderingar. Avslutningsvis får eleverna möjlighet att praktiskt omsätta sina nyvunna kunskaper genom att till exempel göra en "reklamkampanj" på skolan, eller skriva en tidningsinsändare.

Arbetsättet ger därmed eleverna både en arena och en plattform att verka utifrån. Genom eget arbete och egna erfarenheter som de förvärvar under arbetets gång blir de mer än bara en passiv målgrupp för en informationskampanj om tobakens skadeverkningar. De blir istället själva aktörer och huvudrollsinnehavare i sina egna liv. De får själva fatta beslut utifrån förvärvade kunskaper och erfarenheter och kan kanske i förlängningen även påverka andra.

Social träning är en viktig del i påverkan av barns och ungdomars tobaksvanor. Träningen går ut på att de får öva sina ställningstaganden mot att använda tobak, genom att testa argumenten i diskussioner och rollspel.

På så sätt medvetandegörs eleverna om sitt eget ställningstagande och får träna på argument som ligger i linje med det. Det stärker deras möjligheter att motstå gruppträck. Det är därför av vikt att denna typ av lärande ges utrymme i tobaksundervisningen.

Kapitlet ger vägledning och förslag på hur man kan lägga upp tobaksundervisningen.

Kapitel 3 – Föräldrasamverkan

Sidan 46

Ett samhälle som har en negativ inställning till att använda tobak har färre personer som röker och snusar. En viktig normsättare för barn och ungdomar är naturligtvis deras föräldrar. Föräldrars inställning samt huruvida de tydligt uttalat en ovilja mot att deras barn använder tobak är direkt avgörande.

Skolan kan och bör stötta föräldrarna bland annat genom att utbilda dem i ungdomarnas tobaksvanor. Ett annat sätt är att initiera diskussioner i föräldragruppen och mellan föräldrar och deras barn på exempelvis föräldramöten.

Kapitlet ger tips på hur skolan kan stötta föräldrarna i tobaksfrågan.

Närsamhällets syn på tobak är viktigt för såväl tobaksundervisningen som det förebyggande tobaksarbetet. Vi föreslår att skolan flyttar en del av undervisningen till närsamhället för att på så sätt skapa delaktighet och ansvar. Det handlar om att engagera vuxna med påverkansmöjlighet, det lokala affärs- och föreningslivet, hälso- och sjukvården, kommunen (tillsynsmyndigheten) samt rökare och ickerökare i barnets närhet.

Dessa personer kommer på så sätt att fungera som bollplank och viktiga kunskapskällor. Förhoppningsvis leder det i sin tur till att barnen och ungdomarna får ett vidare perspektiv. Som gör att de blir mer mottagliga för andra tobaksbegränsande insatser.

Kapitlet ger tips på hur skolan kan skapa rutiner för att samverka med aktörer i närsamhället.

Kapitel 5 – ANT i teorin och praktiken

Vilka möjligheter ger skolans styrdokument att utveckla ett omfattande tobaksarbete? Hur kan man stärka målstyrningen för frågor kring alkohol, narkotika och tobak (ANT) i en kommun? Vad säger egentligen tobakslagen om elevers och vuxnas bruk av tobak i skolan?

Kapitlet beskriver hur tobak och övriga ANT – frågor berörs i skolans styrdokument, i riksdagens folkhälsomål och i tobakslagen.

Kapitel 6 – Pedagogik och utformning

Det föreslagna arbetssättet backas upp av rådande undervisningsrön och har fullt stöd i skolans styrdokument samt Skolverkets- och Lärarhögskolornas utvecklingsarbete.

Forskning inom pedagogik och didaktik pekar på stora fördelar med dessa undervisningsmetoder. Ur elevens perspektiv bidrar ämnessamverkan, delaktighet och ett aktivt arbetssätt till ökad förståelse, starkare engagemang samt större förståelse för såväl sammanhangen som helheten.

I kapitlet finns ett fördjupat resonemang kring den pedagogik som ligger till grund för materialets utformning och innehåll.

Kapitel 7 – Läs- och länktips

För dig som vill fördjupa dig i tobaksfrågan finns ett antal lästips och länkar till olika hemsidor.

**MAN ÄR INTE ALLTID SMART
BARA FÖR ATT MAN ÄR VUXEN...**

Kapitel 1

Tobakspolicy för skolan

Med ett genomtänkt tobaksarbete kan skolan hjälpa eleverna att bygga upp och vidmakthålla en egen ståndpunkt vad gäller tobaksanvändning. Skolan bör därför utveckla ett gemensamt förhållningssätt när det gäller tobak. Detta bör dokumenteras och konkretiseras i form av ett policydokument eller som ett eget avsnitt i skolans arbetsplan.

Syftet med att utveckla en tobakspolicy är att tydliggöra skolans förhållningssätt till tobak och därigenom underlätta såväl den enskilde medarbetarens förhållningssätt till tobak som elevernas. Alla ska känna till vad som gäller i fråga om tobaksundervisning, personalens eget tobaksbruk eller hur man agerar om man upptäcker att en elev använder tobak etcetera.

Så levandegörs tobakspolicyn

- Konkretisera hur undervisning om tobak ska tillämpas i skolans verksamhet.
- Ge elever och föräldrar information om skolans förhållningssätt till tobak.
- Lägg en plan för samverkan med föräldrar och andra aktörer i närsamhället.

Tillvägagångssättet

Själva arbetet med att ta fram en policy är en viktig process som både tar och bör få ta tid. Det är angeläget att engagera alla berörda i arbetet och att rektorn tydligt visar uppgiftens dignitet. Det är även av vikt att lärare och övrig skolpersonal får tid att diskutera över ämnes- och yrkesgränserna. Samt att elever och föräldrar engageras så att de känner delaktighet och därmed lust att bidra med egna åsikter och erfarenheter.

En del i processen kan vara att undersöka elevernas bruk och attityder till tobak. Resultatet är en bra utgångspunkt för vidare diskussioner. Det är en stor fördel om skolpersonalen även diskuterar sina egna tobaksvanor och vad rollen som förebilder för eleverna innebär.

Är det lämpligt för snusaren att hålla lektion med snus under läppen? Hur kan rökande skolpersonal samtala med elever om tobak på ett trovärdigt sätt?

En annan punkt som är viktig att diskutera och enas kring är hur lärare och annan skolpersonal bör agera om de upptäcker att en elev använder tobak. Vad gör man och är det någon skillnad om upptäckten görs i eller utanför skolan?

En tobakspolicy – steg för steg

Här följer en checklista med frågeställningar och tips. Använd gärna denna checklista i arbetet med att ta fram er egen tobakspolicy.

Skolplanen

Det är en fördel att knyta skolans tobakspolicy till andra styrdokument som har en lokal politisk förankring. Vad står det till exempel om tobak i kommunens skolplan? Har kommunen och, eller landstinget andra dokument som berör tobak och hälsa som är användbara? Ska skolans tobakspolicy vara ett självständigt dokument eller en del av skolans arbetsplan?

Vem gör vad och vem ansvarar?

- Hur ska arbetet organiseras?
- Vem eller vilka tar det övergripande ansvaret?
- Hur ska elever och föräldrar involveras?
- Vad händer om ansvaret ligger på en "eldsjäl" som sedan slutar?

Resurser

- Vilka specialkompetenser inom området finns hos medarbetarna?
- Vad finns det för möjlighet till samverkan med föräldrar, föreningsliv, tandvården och andra?
- Hur kan eleverna vara en resurs i framtagandet och förverkligandet av skolans tobakspolicy?

Förhållningssätt

- Vilka regler om tobak ska finnas på skolan? För eleverna? För personal? För föräldrar?
- Vilket handlingsprogram tillämpar skolan om någon bryter mot reglerna?
- Hur ska elever, föräldrar och personal involveras i arbetet med att formulera regler och handlingsprogram?

Undervisningen

- Hur starkt vill skolan betona arbetet med tobak?
- Vad anser elever, föräldrar och personal?
- Ska tobaksarbetet ske kontinuerligt eller vid vissa bestämda perioder?
- Ska tobaksundervisningen ingå i ett vidare perspektiv av en hälsofrämjande skola?
- Hur aktiv ska skolan vara gentemot närsamhället; idrottsföreningar och tobakshandlare etcetra?
- Är tobaksundervisningen bara ett huvudansvar för NO-lärare?
- Hur kan vi på ett realistiskt sätt utveckla ett samarbete över ämnesgränserna?
- Hur kan en röd tråd för tobaks- och hälsoundervisningen utvecklas genom skolåren så att eleverna märker en tydlig utveckling?
- Hur uppdateras lärarna om vad eleverna lärt sig när de börjar ett nytt skolår? Och hur förbereds och informeras eleverna om vad som väntar dem när de går vidare i skolsystemet?
- Hur skapar vi en undervisning som väcker elevernas lust, engagemang och nyfikenhet?

Elevmidverkan

- Hur kan vi finna former för att göra tobaksundervisningen mer relevant utifrån elevernas livssituation?
- Hur tar vi tillvara elevernas erfarenheter och hur gör vi dem delaktiga i planeringen av tobaksundervisningen och framtagandet av en tobakspolicy?
- Hur kan vi utveckla arbetssätt där eleverna är aktiva och engagerade? Projektarbeten, rollspel, värderingsövningar, studiebesök och seminarier är bara några exempel.

Kompetens, handledning och undervisning

- Behöver skolpersonalen kompetensutveckling för att kunna ge bra och relevant tobaks- och hälsoundervisning?
- Hur kan vi använda kompetensutvecklingen i en långsiktig strategi för tobaks- och hälsoarbetet?
- I vilken form ska vi utnyttja extern handledning och kompetens i dessa frågor?
- Vilka resurser för kompetensutveckling finns inom skolan, exempelvis hos kurator och skolsköterska?
- Hur kan vi stimulera skolpersonalens diskussion och gemensamma tänkande kring olika förhållningssätt i tobaks- och hälsoundervisningen?
- Hur kan vi utveckla och testa nya metoder och arbetssätt?

Uppföljning, utvärdering och utveckling

- Hur kan vi utveckla kvalitén i skolans tobaksarbete?
- Hur genomför vi en systematisk uppföljning och utvärdering?
- Vilka metoder har varit framgångsrika? Och hur säkerställer vi att dessa dokumenteras och sprids på skolan.
- Hur har vi bäst kunnat påverka attityderna till tobak?
- Hur har vi lyckats med att sänka antalet tobaksdebuter i en viss årskurs?
- Är utvärderingsenkäter en modell som passar? I så fall i vilka årskurser? Och hur återkopplar vi resultat till elever, föräldrar och skolpersonal?

I regel genomför skolsköterskan så kallade hälsosamtal med eleverna i årskurs fyra och åtta, samt med eleverna i gymnasieskolans årskurs ett. I samband med det brukar skolsköterskan dela ut ett formulär som bland annat innehåller frågor om elevernas attityder och vanor när det gäller tobak, alkohol och andra droger. Elevernas svar skulle kunna användas som ett underlag för skolans tobaksarbete.

EXEMPEL PÅ INNEHÅLL I EN TOBAKSPOLICY

Så småningom ska processen utmynna i en dokumenterad policy som kan innehålla följande:

- Ett tydligt och kommunicerbart regelverk vad gäller skolans syn på tobak.
- Vad händer om någon (elever eller skolpersonal) bryter mot reglerna?
- Vad händer om skolpersonal ser en elev använda tobak någon annanstans än i skolan.
- Så skapas elevmedverkan.
- Så skapas föräldramedverkan.
- Så skapas samverkan med andra aktörer i närsamhället.
- En plan för hur man ska arbeta med tobak i skolans olika ämnen och årskurser.
- En plan för hur skolpersonalen ska fortbilda sig i tobaksfrågor.
- En plan för hur uppföljning och dokumentation ska ske.
- Ett program för avvänjningsstöd till elever som vill sluta med tobak.
- Ett program för avvänjningsstöd till personal som vill sluta med tobak.

Ett underlättande helhetsperspektiv

Det kan vara en fördel både när det gäller att förankra och förverkliga en tobakspolicy om den får bli en del i en större helhet. Sätter man barn och ungdomars hälsa, deras personliga utveckling och deras lust till lärande som utgångspunkt, så kan man låta tobak, alkohol och andra droger bli en del av undervisningen som även behandlar: sex och samlevnad, jämställdhet, mobbing och kamratsamverkan etcetera.

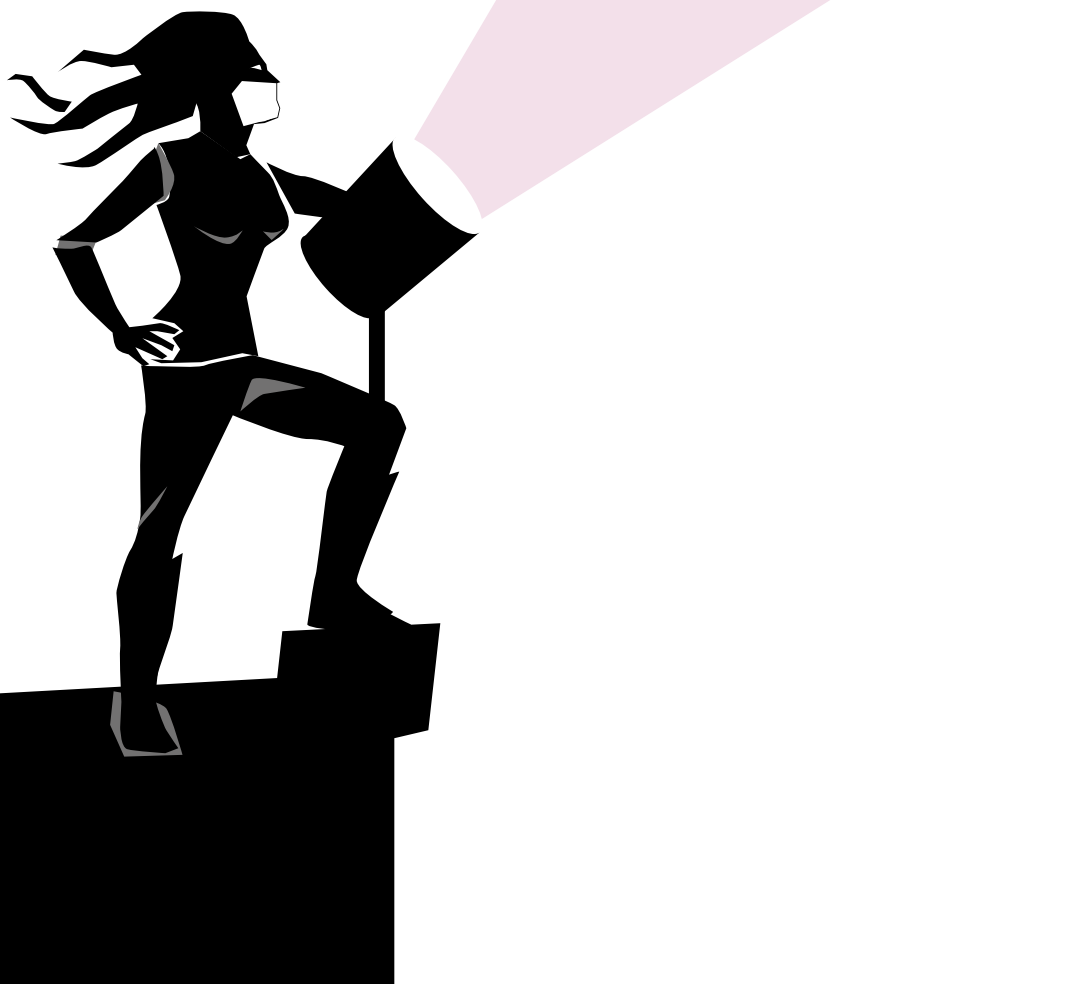
Kontakta oss för stöd och synpunkter

När tobakspolicyn är formulerad och dokumenterad, skicka gärna in den till oss på A Non Smoking Generation. Vi stödjer skolorna i deras arbete med att ta fram en tobakspolicy och stöttar därför gärna med övergripande synpunkter på struktur och innehåll. För oss är det även ett utmärkt sätt att samla goda exempel som sedan kan spridas till intresserade skolor, föreningar och ungdomsorganisationer.

A NON SMOKING
Generation®

A Non Smoking Generation
Box 555 12
102 04 Stockholm

Telefon 08-10 93 00
info@nonsmoking.se
www.nonsmoking.se

**TOBAKSBOLAGEN VET ATT
BARN VILL KÄNNA SIG VUXNA...**

Kapitel 2

Tobak ur ett ämnesövergripande perspektiv

Det här kapitlet innehåller frågeställningar och övningar som stödjer och uppmuntrar en ämnesövergripande tobaksundervisning. Kapitlet ska ses som en inspirationskälla, ett smörgåsbord, från vilket man kan välja olika delar och sedan utveckla och fördjupa sig i efter eget tycke.

Vi har försökt hitta en form som underlättar integrationen av tobaksfrågorna i den ordinarie undervisningen.

Avsnittet är indelat i fem (5) teman: tobak och hälsa, tobak och ungdom, tobak och reklam, tobak och miljö samt snus, som var och ett innehåller ett detaljerat förslag på hur temat ska arbetas igenom. I praktiken handlar det om att eleverna själva ska processa varje tema, i fyra steg.

1. Undersöka och beskriva
2. Analysera och bearbeta
3. Värdera och reflektera
4. Sammanställa och handla

Arbeta ämnesövergripande

Innan vi presenterar avsnittets fem olika teman, vill vi på nytt framhålla att tobak som ämne och frågeställning inte enbart hör hemma i NO-ämnena. Tobaksfrågan går att arbeta med inom ramen för de flesta av skolans ämnen.

Vi har sammanställt ett antal frågeställningar, låt gärna dessa ligga till grund för en diskussion om hur arbetet med tobaksfrågorna bäst läggs upp.

Svenska

Studera litteratur, hemsidor och tidningsartiklar. Analysera språkbruk och ordval. Kontrollera källor. Skriv egna artiklar och, eller insändare om tobak. Läs, förenkla och förstå tobakslagen. Formulera frågor till enkäter och intervjuer. Undersök vilken roll tobak har spelat genom åren och hur den framställs i litteratur, dramatik och på film. Arbeta med värderingsövningar, skapa rollspel och drama, till exempel i samarbete med slöjd och bild.

Samhällskunskap

Studera och diskutera tobakens påverkan på samhället och den rådande lagstiftningen. Undersök tobakens påverkan på samhällsekonomin genom kostnader för sjukvård och produktionsbortfall. Undersök hur samhällets syn på tobak har förändrats i ett historiskt perspektiv. Studera samband mellan tobaksbruk och exempelvis social tillhörighet, utbildningsnivå, livsstil och nyttjandet av andra droger. Ta reda på hur tobaksindustrin arbetar i olika länder. Vilken roll har Sverige i EU, och hur ställer sig EU till tobaksfrågan?

Religion

Studera existentiella frågor om liv och död, etik och moral. Olika religioners och kulturers nyttjande av och/eller förhållningssätt till tobak.

Historia

Studera tobakens historia – från indianerna fram till idag. Ta reda på hur tobaken kom till Europa. Vilken betydelse hade världskriget för cigaretternas spridning? Hur har lagstiftningen i Sverige och andra länder utvecklats historiskt?

Geografi

Studera var i världen tobak odlas, och på vilket sätt tobaksindustrin påverkar miljön? Vilken betydelse har och vilken roll spelar tobaksindustrin i tredje världen? Undersök olika länders lagstiftning kring tobak och vad det finns för samband mellan lagstiftningen och eventuell sjukvårdsbelastning. Undersök olika kulturers inställning till tobak. Finns det skillnader i olika kulturers inställning till kvinnors respektive mäns tobaksbruk?

Biologi

Studera tobakens påverkan på människokroppen och hälsan. Undersöka vad tobaksprodukter framställs av och under vilka förutsättningar. Finns det biologiska skillnader mellan kvinnor och män hur väl man klarar de påfrestningar som användning av tobak innebär?

Matematik

Gå i närkamp med tobaksstatistiken. Jämför sjukvårdskostnader och inkomsterna av tobaksskatten. Hur mycket kostar det att röka? Hur mycket pengar lägger tobaksindustrin ned på att göra reklam? Hur många cancerfall beror på tobak i Sverige? Hur många dör av tobak i Sverige och i världen?

Engelska och B-språk

Studera litteratur, film och video, hemsidor, tidningar och tidskrifter med artiklar som berör tobak. Läs, översätt och förstå. Formulera frågor till en skola i språkets hemland för att höra hur eleverna där ser på tobaksfrågorna.

Idrott

Studera hur tobaken påverkar människokroppen och prestationsförmågan. Diskutera orsakerna till att snus är vanligt förekommande i olika idrottssammanhang, exempelvis hos ishockeyspelare. Bjud in lokala idrottsstjärnor och diskutera.

Slöjd, Bild och Musik

Ofta får slöjd, bild och musik fungera som berikande illustrationsämnen till skolans temaarbeten, vilket är jättebra. Låt eleverna bygga installationer och scenografi, sy dräkter till en föreställning, skapa en utställning samt förstärka redovisningen med sång och musik. Alla fem tobaksteman har starka mänskliga och emotionella laddningar gör det dem särskilt lämpade att bearbeta ambitiöst just med utåtriktade och kreativa uttrycksmedel. I bild kan man även analysera och diskutera tobaksreklamens bild- och formspråk. På musiklektionerna kan man undersöka rökningens påverkan på rösten samt diskutera tobakens och andra drogers plats i musikvärden.

Hem- och konsumentkunskap

Studera tobak, livsstil och hälsa. Koppla samman tobaksfrågan med hur man i övrigt lever sitt liv. Finns det samband mellan tobaksbruk och dålig mathållning? Hur mycket av hushållskassan går åt till tobak för en person som dagligen röker?

Naturligtvis är det upp till varje arbetslag att avgöra hur man finner det bäst att arbeta, ämnesvis eller mer integrerat. Att variera undervisningen så att man efter en ämnesmässig genomgång ändrar schemat och låter själva temaarbetet (elevernas arbete) ske ämnesövergripande brukar dock skapa både energi och ett gott resultat.

Fem stycken tobaksteman

Följande fem (5) teman berör tobak ur olika aspekter och utgör tillsammans en bra grund för att skapa en framgångsrik, spännande och relevant tobaksundervisning:

Tobak och hälsa

Tobak och ungdom

Tobak och reklam

Tobak och miljö

Snus

Man kan välja att arbeta med ett enda tema, eller att låta eleverna välja tema själva. Man kan naturligtvis även dela upp temana på olika grupper och därefter låta grupperna presentera sina arbeten för varandra.

Så är temana uppbyggda

Kortfakta

Varje tema inleds med en faktatext där temats utveckling och historik beskrivs. Syftet är att på kort tid sätta in såväl handledaren som elever i temats speciella problematik och förutsättningar. I kapitel 7 finns ett antal läs- och länktips för den som vill veta mer.

Inledande arbete

Efter den inledande faktatexten presenteras tips på en (1) till tre (3) övningar som är användbara för att få igång arbetet. De ska ses som aptitretare som ska väcka intresse och frågor kring temat. Frågor som man sedan ska arbeta vidare utifrån.

Frågeställningar – Impulsmaterial

Efter det inledande arbetet följer ett antal förslag på frågor, övningar och tillvägagångssätt som alla berör temat. Handledaren och eleverna tar ställning till hur mycket eller hur lite man vill använda föreslagna frågor, övningar och tillvägagångssätt, respektive hur mycket man vill utgå från egna idéer. Frågeställningarna är grupperade utifrån arbetsprocessens fyra (4) utvecklingsfaser (se nedan). Frågorna finns dessutom i tre olika svårighetsgrader, så att handledaren och eleven tillsammans kan välja nivå utifrån förutsättningar och ambition.

Arbetsprocessens utvecklingsfaser

1. Undersöka och beskriva

Utifrån egna såväl som handledningens frågor får eleverna undersöka, inhämta och beskriva fakta. Frågorna griper över ett antal olika skolämnen och tar upp temat ur många olika perspektiv. Det kan handla om temats påverkan på vardagen, hur det är i skolan och bland kompisarna. Frågorna "vidgar" sedan perspektiven genom att beröra hur det är i Sverige och i andra länder.

Exempel på metoder för att undersöka och beskriva är: intervjuer, enkäter, gå på föreläsningar, göra studiebesök samt inhämta fakta via böcker, avhandlingar, internet, tidningar, tv och radio.

2. Analysera och bearbeta

Med de kunskaper och erfarenheter som undersökandet ger går man vidare och analyserar, bearbetar orsaker, konsekvenser, samband och jämförelser. Frågorna griper över ett antal olika skolämnen. Diskussion är en bra metod

i denna fas, liksom intervjuer med företrädare för olika aktörer och intressegrupper i samhället. Behovet av fördjupning kan motivera ytterligare bruk av källor med studiebesök och breddad faktainhämtning som följd.

3. Värdera och reflektera

Forskning visar att förebyggande tobaksundervisning där man både diskuterar normer och stimulerar elevens förmåga att säga nej, har absolut bäst effekt. Därför är det tredje steget i vår pedagogiska modell det viktigaste.

Utifrån ett antal diskussions- och värderingsövningar får eleverna reflektera över vad de individuellt, och som grupp, anser om de kunskaper och problemställningar de tillgodogjort sig under arbetets två första steg. Det är viktigt att inte fastna på åsiktsnivå, utan låt eleverna argumentera för sina ställningstaganden och på så sätt formulera de värderingar som ligger till grund för deras ställningstaganden.

4. Sammanställ och handla

Slutligen får eleverna dokumentera, sammanställa och presentera sina nya erfarenheter och kunskaper. Uppmuntra en aktiv presentation och låt till exempel eleverna genomföra en kampanj på skolan. Låt dem sätta upp en pjäs, ge ut en tematidning eller göra en utställning dit föräldrar och aktörer i närsamhället bjuds in.

Det kan även innebära ett mer omfattande opinionsarbete för att till exempel påverka lokala handlare att hålla åldersgränsen för tobaksförsäljning eller att försöka påverka politiker i någon tobaksrelaterad fråga.

Att leda och handleda

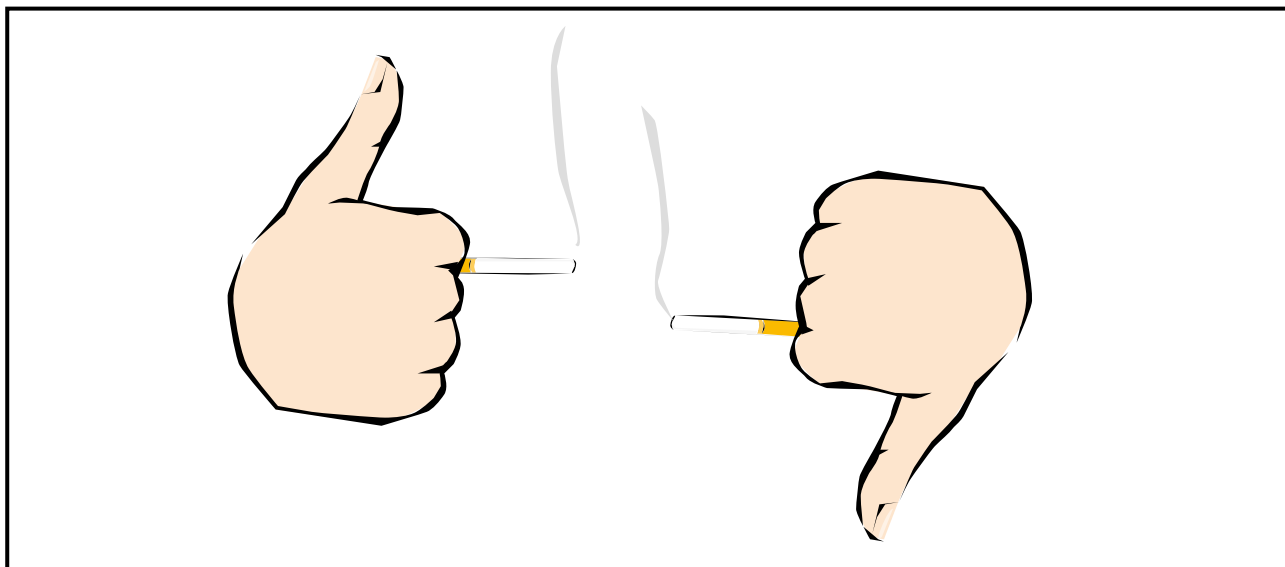
Elevens planering

Innan eleverna sätter igång med sitt arbete kan de med stöd av handledaren formulera en plan för sitt arbete. Planeringen bör vara skriftlig och beskriva vilka frågeställningar man tänker undersöka, vilken eller vilka metoder man tänker använda samt hur och när man tänker presentera sina resultat.

Handledarrollen

Utgår arbetet ifrån arbetsprocessens fyra (4) faser så är det möjligt för eleverna, enskilt eller i grupp att ta fram idéer för vad som ska göras på respektive nivå. Eleverna kan då behöva handledning för att komma igång och hitta formen för sitt arbete.

Att ge eleverna tid för den egna planeringen av arbetsområdet är viktigt. Elevens planering ska alltid vara en skriftlig dokumentation som handledaren och eleven går igenom tillsammans. På så sätt får handledaren möjlighet att bedöma det rimliga i elevens planering vad gäller tidsåtgång, omfattning, svårighetsgrad, val av källor och presentationsmetod. Eleven i sin tur kan inhämta vägledande råd och tips. Handledaren viktigaste uppgift är att ha så god överblick som möjligt över elevernas arbeten. Alla måste bli sedda och ingen får fastna för länge vid en svårighet.

Att leda värderingsövningar

Värderingsövningar syftar till att medvetandegöra eleven om hans eller hennes åsikter och värderingar, så att han eller hon kan agera utifrån dessa. När det gäller tobaksförebyggande arbete bland barn och ungdomar har värderingsövningar visat sig mycket effektiva då det stärker barnets argument och motståndskraft.

Värderingsövningar går ut på att eleverna får diskutera, analysera, granska och till sist argumentera för sina värderingar och attityder.

I värderingsövningar finns inga "rätt" eller "fel". Var och en har rätt att ha just sina värderingar. Det är därför viktigt att den som leder övningen är neutral under övningens gång och inte fördömer de åsikter och värderingar som kan vara stötande.

Ställ följdfrågor så att eleverna får motivera sina ställningstaganden, låt gärna andra övningsdeltagare med motsatta åsikter ställa frågor och argumentera för sin åsikt. Övningsledarens ansvar är att guida och med hjälp av väl valda följdfrågor skapa ett bra diskussionsklimat, där många olika åsikter kan brytas mot varann.

Tema – Tobak och hälsa

Fram till början av 1950-talet kände få till rökningens hälsorisker. Idag vet vi att rökning orsakar ett 40-tal sjukdomar, varav flera dödliga. (Fakta om snus och hälsa finns längre fram i denna handledning).

Röken

Tobaksrök innehåller drygt 4 000 kemiska ämnen. Bland dem det beroendeframkallande nikotinet, ett 50-tal cancerframkallande ämnen samt kolmonoxid som skadar hjärtat och försämrar syreupptagningsförmågan. Andra skadliga ämnen som tobak innehåller är: aceton, ammoniak, arsenik, benspyren, bly, cyanväte och kadmium med mera.

Ämnena går över från inandningsluften till blodet och transporteras ut i kroppen. Därför är rökning skadligt för hela kroppen.

Tobaksdöden

Sannolikheten att drabbas av en allvarlig sjukdom är större om man börjar röka som mycket ung och om man har rökt i många år. Varannan rökare avlider till följd av rökningen, en fjärdedel redan i medelåldern. Världshälsoorganisationen WHO beräknar att närmare 5 miljoner människor dör av sjukdomar orsakade av rökning. Varje år.

År 2025 beräknar man att minst 10 miljoner människor kommer att dö av rökning varav minst 7 miljoner i U-länderna. Även i ett land som Sverige, där rökningen minskar, orsakar rökning fortfarande svårt lidande och för tidig död för tusentals människor. Varje år avlider cirka 6 500 svenskar i förtid på grund av rökning. Ytterligare omkring 500 dör av sjukdomar de fått av passiv rökning. Det kan jämföras med cirka 500 personer som dör i trafiken varje år.

Omedelbara hälsoeffekter

För de flesta tar det många år innan man drabbas av ohälsa och sjukdomar. Det man först brukar upptäcka är sämre kondition på grund av den försämrade syreupptagningsförmågan. Rökningen gör också att man blir mer infektiöskänslig. Gråare hy och gulare tänder är andra påtagliga förändringar.

Sjukdomar

Bland de sjukdomar rökning ger upphov till finns bland annat magsår, astma, tandlossning, benskörhet, Crohns

sjukdom och ledgångsreumatism. Rökning påverkar dessutom mäns och kvinnors fruktsamhet negativt - och kan orsaka impotens hos män och leda till att klimakteriet kommer tidigare hos kvinnor. Till de mer allvarliga och kända sjukdomarna hör hjärt-kärlsjukdomar, KOL (Kronisk Obstruktiv Lungsjukdom) och cancer.

Hjärt-kärlsjukdomar

Hjärt-kärlsjukdomar är den vanligaste dödsorsaken i Sverige och den största gruppen av sjukdomar där rökning är en starkt bidragande orsak.

Rökningen bidrar till åderförkalkning som gör blodkärlen trängre, stelare och skörare. Dessutom ökar rökningen risken för proppbildning. Sjukdom i hjärnans kärl kan leda till stroke och slaganfall. Och sjukdom i hjärtats kärl kan bland annat leda till hjärtinfarkt. Fyra av fem hjärtinfarkter på personer under 50 år orsakas av rökning.

KOL

Kronisk obstruktiv lungsjukdom (KOL) är ett samlingsnamn på ett antal olika lungsjukdomar vilka oftast är orsakade av tobaksrök. "Obstruktiv" betyder att man har nedsatt luftflöde i luftvägarna och får svårare att andas.

Man räknar med att över 400 000 svenskar lider av KOL och cirka 2 500 avlider varje år till följd av sjukdomen. Nästan alla som drabbas är rökare. Tobaksrök framkallar en kronisk inflammation som sakta förstör vävnaden i luftrören och lungorna. Andningen försämras allt mer. Det finns ingen botande behandling. Det enda som kan bromsa sjukdomsprocessen är att sluta röka. I övrigt är behandlingen enbart symtomlindrande.

Cancer

Tobak spelar en stor roll även vid uppkomsten av en rad cancersjukdomar. Sambandet mellan rökning och lungcancer känner de flesta till. Minst 80 procent av all lungcancer beror på rökning. I takt med att allt fler kvinnor röker har lungcancer blivit vanligare även bland kvinnor. Drygt 3000 svenskar får varje år diagnosen. Lungcancer är en mycket dödlig cancerform.

Rökning ökar risken också för andra former av cancer så som strupcancer, munhålecancer och cancer i urinblåsan, njurarna, magsäcken, livmodern, livmoderhalsen, bukspottkörteln och tjocktarmen. Totalt räknar man med att rökningen står för cirka 25 procent av alla cancerfall i Sverige.

Tobak och graviditet

Om en gravid kvinna röker ökar risken för missfall, missbildningar, för tidig födsel och låg födelsevikt. Ämnena från tobaksröken går in i barnets blodomlopp och kolmonoxiden och nikotinet leder till syrebrist hos barnet.

Nyare forskning tyder på att nikotin påverkar utvecklingen av barnets nervsystem negativt. Denna påverkan uppkommer även om mamman får i sig nikotin på annat sätt än genom rökning, till exempel genom att hon snusar.

Inledande arbete

Ämnesinventering

Syftet med den här övningen är att spontant få fram så många frågor om ämnet som möjligt. Gör så här:

Skriv ordet TOBAK mitt på tavlan. Låt eleverna (en och en) fundera och skriva ned så många associationer som de kan komma på utifrån ordet. Låt eleverna delge sina associationer och skriv upp dessa på tavlan runt om ordet. Låt därefter eleverna utifrån de associationer som finns på tavlan formulera ett antal frågeställningar.

Exempelvis: Vad är beroende? Hur lång tid tar det att bli beroende? Hur många dör av rökning? Dessa frågor kan vara början på temaarbetet om tobak och hälsa. Komplettera gärna med frågorna som följer nedan

Undersöka och beskriva

FRÅGOR ATT UNDERSÖKA

Nivå 1.

- Vad finns det för ämnen tobaksrök?
- Hur många av dessa är farliga för människokroppen?
- Hur många dör i Sverige varje år till följd av rökning?
- Hur stor del av rökarna dör på grund av sin rökning?
- Hur mycket förkortar rökning livet i genomsnitt?

Nivå 2.

- Vad är nikotin? Och hur påverkar det kroppen?
- Vad är beroende? Och hur påverkas man av det?
- Hur lång tid tar det att bli beroende?
- Vad är abstinens? Och hur påverkas man av det?
- Vad är kolmonoxid? Och hur påverkar det kroppen?
- Vad är tjära?
- Hur påverkar tjära kroppen?
- Hur mycket tjära får man i sig om man röker ett paket cigaretter om dagen?
- På vilket sätt påverkar rökning kroppen?
- Vilka andra sjukdomar (än lungcancer) kan man ådra sig på grund av sin rökning?

Nivå 3.

- Hur kom man på att rökning är farligt?
- Finns det andra skadliga gifter än nikotin, kolmonoxid och tjära i tobaksrök?
- Vad är KOL för sjukdom och hur uppstår den?
- Vad är den vanligaste dödsorsaken för rökare?
- Vad kostar rökningen Sverige varje år?

Förslag på tillvägagångssätt:

- Sök i litteratur, rapporter och på internetsajter.
- Intervjua läkare och sjuksköterskor.
- Intervjua personer som arbetar med tobaksfrågan på olika sätt.
- Intervjua personer som arbetar med ungdomar och ungdomsfrågor.
- Intervjua rökare.
- Intervjua kompisar, föräldrar och, eller andra vuxna.

Analysera och bearbeta

FRÅGOR ATT ANALYSERA

Nivå 1.

- Vad tror du skulle hända om tobak uppfanns idag?
- Hur exponeras cigaretter i butikerna?
- Varför får man sälja något som är så farligt i matvarubutiker?
- Varför börjar människor röka trots att de känner till riskerna?
- Varför slutar inte alla att röka?

Nivå 2.

- Är riskerna olika beroende på hur tidigt man börjar röka?
- Är riskerna relaterade till mängden cigaretter man röker?
- Finns det något antal cigaretter som kan betecknas som säker rökning?
- Innehåller tobaksröken gifter som är förbjudna i andra vardagsprodukter?
- Blir man mer koncentrerad om man röker?
- Blir man lugnare om man röker?
- Hur påverkas kvinnans förmåga att få barn av rökning?
- Hur påverkas ett foster av mammans rökning?

Nivå 3.

- Hur har tobaksindustrin, nu och tidigare, hanterat vetenskapen om rökningens hälsokonsekvenser?
- Vilket ansvar tar tobaksindustrin för de (miljoner) som har dött av deras produkter?
- Hur är relationen mellan skatteintäkter respektive samhällskostnader för rökning?
- Jämför antalet döda i trafiken, av aids, av narkotika och, eller av våld med hur många som dör årligen av tobak.

Förslag på tillvägagångssätt:

- Sök i litteratur, rapporter och på internetsajter.
- Intervjua personer som arbetar med tobaksfrågan på olika sätt.
- Intervjua personer som arbetar med ungdomar och ungdomsfrågor.
- Intervjua ägaren till matvarubutiken.
- Intervjua rökare.
- Intervjua kompisar, föräldrar och, eller andra vuxna.

Värdera och reflektera

Heta stolen

Heta stolen är en värderingsövning där eleverna tar ställning för eller emot ett antal relevanta påståenden genom att resa på sig eller sitta kvar på sin stol. Eleverna får sedan argumentera för sitt ställningstagande genom att svara på övningsledarens följdfrågor. Övningen syftar till att medvetandegöra eleverna om deras åsikter och värderingar, få dem att formulera argument och i slutändan agera utifrån dessa.

Sätt eleverna på stolar i en halvcirkel. Läs upp nedanstående påståenden för eleverna och be dem ta ställning för eller emot genom att resa sig (håller med) eller sitta kvar (håller inte med). Ställ därefter följdfrågor, till exempel, varför tycker du så? Hur tror du att det skulle fungera? Vad tror du att det får för konsekvenser? På så sätt får eleverna motivera och argumentera för sina ställningstaganden.

- Tobak är så skadligt att det borde totalförbjudas.
- Alla vet hur farligt det är att röka.
- Riskerna med rökning är klart överdrivna.
- Var och en måste själv få bestämma om man vill röka eller inte.
- Åldersgränsen på tobaksförsäljning borde höjas till 25 år.
- Priset för tobak borde höjas.
- Rökare borde få betala sin sjukvård själva.
- Rökare borde ha lägre lön.
- Gravida borde enligt lag förbjudas att röka.
- Om rökning ska förbjudas så ska även bergsklättring och mc-åkning förbjudas.
- Man får cancer av allt nuförtiden, så lite rökning gör nog varken till eller från.

Fördelar med att vara tobaksfri

Be eleverna en och en, eller i mindre grupper formulera och lista ett antal fördelar med att vara tobaksfri. Be dem därefter att räkna upp fördelarna. Sammanställ gärna förslagen på tavlan, så att alla kan se dem. När alla har fått redovisa sina förslag, fråga då vilka fördelar de ser med att använda tobak.

Avsluta med att diskutera: vem är det som bestämmer om man ska röka eller inte röka? Och finns det någon bra orsak att börja röka?

Sammanställa och handla

- Låt eleverna göra en utställning eller tematidning om vad de lärt sig om tobak och hälsa. Bjud in skolkamrater, föräldrar och andra att ta del av resultatet.
- Låt eleverna skriva en pjäs om de frågor de studerat och låt dem spela upp den för sina skolkamrater. Avsluta med att ha en debatt på skolan om huruvida det är rätt eller fel att tobak får säljas.
- Låt eleverna göra och publicera en egen kampanj som visas på skolan – i syfte att få så många som möjligt att tacka nej till tobak.
- Låt eleverna göra en hemsida om det de lärt sig. Maila länken till så många som möjligt.

Tema – ungdom och tobak

Unga och tobak

Tonåren är den kritiska perioden i livet när det gäller tobak. Åtta av tio rökare tar sina första bloss före 18 års ålder. Hälften av dem som börjar röka i tonåren fortsätter som vuxna och, en fjärdedel av dem, dör redan i medelåldern - 20 år för tidigt eller mer. Börjar man inte röka eller snusa i tonåren är chansen mycket god att man förblir tobaksfri resten av livet.

Svensk statistik

Rökningen bland vuxna i Sverige har minskat till knappt 15 procent. Även bland barn och ungdomar är det betydligt mer ovanligt att röka idag än det var i början av 70-talet. En majoritet av barnen och ungdomarna är helt tobaksfria.

Men fortfarande börjar omkring 16 000 svenska barn och ungdomar varje år att röka. Många börjar även med snus. Cirka 28 procent av flickorna och 22 procent av pojkarna i årskurs nio (9) betraktar sig som rökare. Av dessa är andelen flickor som röker varje dag eller nästan varje dag 11 procent och bland pojkarna 8 procent.

Pojkarna röker mindre, men snusar mer än flickorna. 16 procent av pojkarna i årskurs nio snusar och 4 procent av flickorna snusar.

Enligt tobakslagen är det förbjudet att sälja tobak till personer under 18 år, ändå uppger 40 procent av de rökande niondeklassarna att de köper sina cigaretter själva.

Ett internationellt perspektiv

En hel del vuxna rökare lyckas så småningom att sluta, men det är många som dör av tobaksrelaterade sjukdomar. För att överleva måste tobaksindustrin ständigt locka till sig nya kunder. Framtidens tobakskonsumenter finns bland världens barn och ungdomar och de är därmed den viktigaste målgruppen i tobaksbolagens marknadsföring. Det gäller inte minst barn och ungdomar i utvecklingsländerna där rökningen ökar till skillnad från i västvärlden.

I genomsnitt är det omkring 15 procent av världens ungdomar i åldrarna 13-15 år som röker. Variationen mellan länderna är stor. Det finns områden där nästan inga barn och ungdomar röker (ofta används där tobak i andra former) och områden där hälften eller ännu fler av barnen och ungdomarna är rökare. Tidigare har rökning i de flesta fattiga länder varit en manlig vana. Men genom skickligt utformad tobaksreklam börjar nu även flickorna att röka i dessa länder.

Att bli rökare

Processen att bli rökare brukar delas in i fem (5) stadier. I det första formas barnets inställning till att röka. Sedan kommer ett försöksstadium där man tillsammans med kompisar prövar på att röka några gånger. Om testandet fortsätter har man gått in i den fas som kallas experimentering. Den kan gå över i regelbunden rökning och, till sist, beroende. Man har då fått ett fysiologiskt beroende av nikotin och får abstinensbesvär om man inte röker. Senare tids forskning tyder på att beroende kan uppstå mycket snabbt hos barn och ungdomar, redan efter ett par gånger.

Redan i årskurs sex (6) testar många att röka och, eller snusa. Långt ifrån alla som testar blir dock vanerökare. Faktorer som minskar risken att fastna i tobaksbruk är:

- Sociala normer där tobaksfritt är måttstocken. Det vill säga där den sociala förväntningen från skolan, i kompisgänget, från föräldrar och i närsamhället är att man inte ska använda tobak.
- Tobaksfria föräldrar och syskon.
- Föräldrar som förbjuder barnet att använda tobak, effektivt även om föräldrarna själva använder tobak.
- Tobaksfria kompisar.
- Svårt att få tag på tobak.
- Högt tobakspris.
- Rökfria miljöer.

Flickor och pojkar

Studier där rökande tonåringar samtalat i fokusgrupper har visat att rökningen har en stor social betydelse både för pojkar och flickor. För pojkarna tycks det framför allt handla om att rökningen hjälper till att skapa en image. För flickorna är rökningen ett sätt att verka äldre och som stärker samhörigheten – som fungerar som ett socialt kitt.

En intressant könsskillnad är att flickor, men inte pojkar, ofta röker för att hantera negativa känslor, till exempel som tröst när man är ledsen.

Samband med andra droger

Studier har visat att nikotin påverkar kroppen så att den blir mer mottaglig för påverkan av alkohol och andra droger. Det kan vara ett av skälen till att ungdomar som röker och snusar också använder mer alkohol och andra droger. Undersökningar har visat att barn och ungdomar som använder tobak oftare blir erbjudna alkohol och andra droger.

En undersökning som visar dessa samband tydligt presenteras i kapitel 3.

En tobaksfri skola

För att förebygga att unga börjar röka och snusa krävs ett brett och långsiktigt samhällsarbete mot tobak på flera olika nivåer. Arbetet måste riktas till såväl vuxna som barn och ungdomar. I en sådan bred samhällsstrategi spelar skolan en viktig roll. Att skolan förmedlar kunskap om tobaksskador är en självklarhet, men det är dock inte kunskapsbrist som får svenska barn och ungdomar att börja röka. Det är därför angeläget att skolan bidrar till att skapa normer där tobaksfritt är regeln. En genomtänkt tobakspolicy i skolan är därför väldigt viktigt. Aktuell forskning visar dessutom att en trygg skolmiljö som får eleverna att trivas i sig själv fungerar som ett skydd mot ett utbrett användande av tobak.

Inledande arbete

Låt eleverna som inledning på detta tema genomföra nedanstående övning. Se till att samtliga elever har tillgång till papper och penna. Be eleverna göra en lista över möjliga orsaker till att barn och ungdomar börjar röka, trots att de allra flesta vet att det är farligt. Låt eleverna därefter två och två eller i en något större grupp rangordna orsakerna och sammanställa en gemensam lista med de tre till fem viktigaste orsakerna.

Gå därefter igenom de olika förslagen med hela klassen. Diskutera samt vrid och vänd på de olika argumenten. Låt även diskussionen inkludera hur eleverna tycker att man borde göra för att minimera dessa "orsaker" till att börja använda tobak.

Undersöka och beskriva

FRÅGOR ATT UNDERSÖKA

Nivå 1.

- Hur många barn och ungdomar börjar röka varje år i Sverige?
- I vilken ålder är det vanligast att man börjar använda tobak?
- Från vilken ålder får man köpa tobak?
- Vad säger tobakslagen om att röka på skolgården?
- Använder många elever i skolan tobak?

Nivå 2.

- Hur många av Sveriges barn och ungdomar röker?
- Vilka delar i tobakslagen berör barn och ungdomar? Vad säger de delarna?
- Hur ser det ut i andra länder när det gäller barns och ungdomars rökvanor?

Nivå 3.

- Hur påverkar rökning och snusning den unga människokroppen?
- Vad har tobakslagen för intresse av att få ungdomar att börja använda tobak?
- Hur lyckas de med det?
- Hur påverkas barn och ungdomar av tobaksreklam?
- Hur ställer sig olika ungdomskulturer: t.ex. snow- och skateboardarna, vegetarianerna och musikbranschen till tobak?
- Tar det lång eller kort tid för en ung människa att utveckla ett beroende av tobak?

Förslag på tillvägagångssätt:

- Sök i litteratur, rapporter och på internetsajter.
- Intervjua personer som arbetar med tobaksfrågan på olika sätt.
- Intervjua personer som arbetar med ungdomar och ungdomsfrågor.
- Intervjua kompisar, föräldrar och/eller andra vuxna.

Analysera och bearbeta

FÖRSLAG PÅ FRÅGOR ATT ANALYSERA

Nivå 1.

- Varför börjar barn och ungdomar med tobak?
- Hur är det i er skola: använder eleverna mer eller mindre tobak än barn och ungdomar i övriga Sverige?
- Finns det samband mellan tobaksvanor och skolmiljön?
- I så fall, vad kan man göra åt det?
- Finns det samband mellan barn och ungdomars inställning till tobak och exempelvis föräldrars eller syskons inställning till tobak?

Nivå 2.

- Finns det geografiska skillnader i Sverige gällande tobaksbruk?
- Använder barn och ungdomar tobak mer eller mindre nu än förr i tiden?
- Använder barn och ungdomar i Sverige mer eller mindre tobak än barn och ungdomar i andra länder?
- Hur skiljer sig de nordiska länderna åt?
- Finns det skillnader i flickors och pojkars bruk av tobak?
- Vad beror det i så fall på?
- Vad händer om en affär bryter mot lagen om åldersgräns för tobaksförsäljning?
- Vilka har ansvaret för att se till att affärerna följer lagen?

Nivå 3.

- Har barn och ungdomar lättare än vuxna att bli påverkade av tobaksreklam?
- Finns det kulturella skillnader mellan länder som gör att bruket av tobak bland barn och ungdomar skiljer sig kraftigt åt?
- Finns det större risk att en tonåring som använder tobak även använder andra droger?
- Vad kan det i så fall bero på?

Förslag på tillvägagångssätt:

- Sök i litteratur, rapporter och på internetsajter.
- Intervjua personer som arbetar med tobaksfrågan på olika sätt.
- Intervjua personer som arbetar med ungdomar och ungdomsfrågor.
- Intervjua kompisar, föräldrar och, eller andra vuxna.

Värdera och reflektera

Heta stolen

Heta stolen är en värderingsövning där eleverna tar ställning för eller emot ett antal relevanta påståenden genom att resa på sig eller sitta kvar på sin stol. Eleverna får sedan argumentera för sitt ställningstagande genom att svara på övningsledarens följdfrågor. Övningen syftar till att medvetandegöra eleverna om deras åsikter och värderingar, få dem att formulera argument och i slutändan agera utifrån dessa.

Sätt eleverna på stolar i en halvcirkel. Läs upp nedanstående påståenden för eleverna och be dem ta ställning för eller emot genom att resa sig (håller med) eller sitta kvar (håller inte med). Ställ därefter följdfrågor, till exempel varför tycker du så? Hur tror du att det skulle fungera? Vad tror du att det får för konsekvenser? På så sätt får eleverna motivera och argumentera för sina ställningstaganden.

- Det är föräldrars ansvar att se till att barnen inte börjar använda tobak.
- Gruppträck är den vanligaste orsaken till att man börjar använda tobak.
- Det är tufft att röka.
- Alla borde testa att röka.
- Det är upp till var och en om man vill börja använda tobak.
- Skolan borde undervisa mer om tobak.
- Det är bra med åldersgränsen för tobaksförsäljning.
- Man röker för att imponera på kompisar.
- Föräldrar borde förbjuda sina barn att röka.
- Det är bra med belöningar om man inte börjar röka, exempelvis att man kan få sitt körkort betalt.
- Att använda tobak är äckligt.

Fyra hörn

Fyra hörn är en värderingsövning där eleverna tar ställning till en relevant fråga. Eleverna får sedan argumentera för sitt ställningstagande genom att svara på övningsledarens följdfrågor. Övningen syftar till att medvetandegöra eleverna om deras åsikter och värderingar. Samt att få dem att formulera argument för dessa, som de i slutändan själva kan agera utifrån.

Samtidigt som frågan ställs till eleverna presenteras fyra olika svarsalternativ, varav ett alltid måste vara öppet (eget förslag). Varje svarsalternativ tilldelas ett hörn av det rum man är i. Eleverna ombeds sedan att ta ställning till frågan genom att ställa sig i ett av rummets fyra hörn. Övningsledaren ställer sedan följdfrågor till eleverna i respektive hörn utifrån deras ställningstagande. Exempel:

Vad tycker du att en lärare som ser en elev röka utanför skolgården ska göra?

- Säga till eleven att fimpa och sedan gå vidare.
- Säga till eleven att fimpa och sedan ringa elevens föräldrar.
- Ingenting.
- Öppet (eget förslag).

Hur skulle du göra om du såg att din bästa kompis testade att röka eller snusa?

- Prata med honom eller henne.
- Prata med hans eller hennes föräldrar.
- Ingenting.
- Öppet (eget förslag).

Vilket är det bästa sättet att förhindra ungdomar från att börja använda tobak?

- Att tobak bara fick säljas på ett särskilt ställe, exempelvis Systembolaget.
- Att ungdomar fick mer information om tobakens skadeverkningar.
- Det går inte att förhindra detta.
- Öppet (eget förslag).

Sammanställa och handla

- Låt eleverna göra en utställning eller tematidning om vad de lärt sig om tobak. Bjud in skolkamrater, föräldrar och andra att ta del av resultatet.
- Låt eleverna skriva en pjäs om de frågor de studerat och låt dem spela upp den för sina skolkamrater. Avsluta med att ha en debatt på skolan om huruvida det är rätt eller fel att tobak, som är så skadligt, får säljas.
- Låt eleverna göra och publicera en egen kampanj som visas på skolan – i syfte att få så många som möjligt att tacka nej till tobak.
- Låt eleverna göra en hemsida om det de lärt sig – vad gäller tobak och ungdomar. Maila länken till så många som möjligt.

Tema – tobak och reklam

Tobaksreklam

År 1884 konstruerades den automatiska cigarettmaskinen. Det blev möjligt att massproducera cigaretter. För att öka konsumtionen gjorde tobaksindustrin på 1910-talet sina första satsningar på marknadsföring. Tillverkarna hittade på lockande märkesnamn och förpackade cigaretterna i attraktiva paket.

I en tidig kampanj lades till exempel samlarbilder av populära basebollspelare med i paketen. Fram till slutet av 1970-talet ökade cigarettkonsumtionen hundrafalt.

Enligt tobakslagen är tobaksreklam i form av annonser i press, radio och tv förbjudet i Sverige. Den marknadsföring som sker via andra kanaler, till exempel vid försäljningsställena, ska vara särskilt måttfull. Det innebär att den inte ska vara påträngande, uppsökande eller direkt uppmanande till tobaksbruk. Riktlinjer för sådan måttfullhet utfärdas av Konsumentverket och har funnits sedan 1979. De riktlinjer som gäller idag kom 1998 och tydliggör i ännu större utsträckning lagens krav på särskild måttfullhet.

Metoder

Världens tobakstillverkare satsar varje år mångmiljardbelopp på marknadsföring. Tobak marknadsförs genom att kopplas ihop med åtråvärda livsstilar, känslor och egenskaper. Produkterna framställs attraktivt i syfte att locka nya användare. Metoderna är många:

- Traditionella metoder som utomhusreklam, tidningsannonser, bio- och TV-reklam används där de är tillåtna. I allt fler länder, bland annat i Sverige, förbjuds eller begränsas sådan tobaksreklam. Tobaksbolagen har då valt att "gå runt" lagstiftningen och hitta andra vägar och mer indirekta metoder för att marknadsföra sin tobak. Exempel på sådana metoder är: sponsring, produktplacering och varumärkesutvidgning.
- Reklam vid säljställen. Restauranger och affärer som säljer tobak är ofta väl försedda med skyltar och annan tobaksreklam som tobakstillverkarna placerat där. Sådan reklam är än så länge tillåten i Sverige.
- Marknadsföringen och försäljningen av tobak via internet ökar i omfattning och är svår att kontrollera.
- Sponsring av sport-, kultur- och nöjesevenemang. Formel 1 tävlingarna är ett exempel på detta. I Sverige ordnades under åren 2000 och 2001 de uppmärksammade tobaksfesterna på olika nöjesställen. Cigarettillverkaren Austria tobak sponsrade fester för unga vuxna som blivit särskilt inbjudna. Syftet var att lansera två nya cigarettmärken. Tobaksfesterna är idag förbjudna.

- Produktplacering: cigaretter eller andra tobaksprodukter av ett visst märke används som rekvisita i filmer och TV-program. Philip Morris betalade till exempel höga belopp för att cigarettmärket Marlboro skulle synas i filmen Superman II. Tobaksbolagen har även intresse av att produktplacera själva företeelsen rökning och är därför även beredda att betala för det. Därför har det, inte minst i amerikanska filmer, blivit allt vanligare att såväl hjältar som skurkar röker. Detta för att rökningen ska uppfattas som vanligt förekommande och eftersträvansvärd.
- Varumärkesutvidgning är en annan strategi för att komma runt den svenska lagstiftningen. Det innebär till exempel att kläder och skor säljs och marknadsförs under samma varumärke som en tobaksvara. Den reklam som då görs för exempelvis klädesplagget kallas för indirekt tobaksreklam, vilken är förbjuden i Sverige sedan den 1 januari 2003. Detta innebär dock inte ett förbud mot försäljning av sådana varor utan enbart ett förbud mot att göra reklam för dem. Ett annat exempel på varumärkesutvidgning är att snussorten General nu även har fått en "varumärkeskollega" i whiskyn General. Detta ligger helt i linje med tobaksbolaget Swedish Match:s strategi att profilera snusmärket som exklusivt. Ett EU-direktiv om bland annat förbud mot indirekt tobaksreklam har underkänds av EU-domstolen, men enskilda medlemsländer kan ändå införa förbud.

Effekter

Tobaksbolagens representanter brukar hävda att reklamen enbart är ett vapen i kampen om marknadsandelar. Syftet är, enligt bolagen, inte att få fler att röka utan att locka över dem som redan röker till det egna märket. Men statistik visar att åtta av tio aldrig byter märke.

Forskning har även påvisat att ju mer som satsas på tobaksreklam desto vanligare blir rökning. I länder som lagstiftat om begränsningar av tobaksreklamen har rökningen minskat. Analyser av tidigare hemligt material visar också hur hårt tobaksbolagen anstränger sig för att nå nya målgrupper genom sin marknadsföring.

Ungdomar och tobaksreklam

Ungdomar är viktiga att nå eftersom de flesta rökare börjar i tonåren. Efter 20-årsåldern är det mycket ovanligt att börja röka. Studier har visat att barn och ungdomar påverkas mer av tobaksreklam än äldre. I USA väljer till exempel barn och ungdomar de cigarettmärken som lanseras hårdast i reklamen.

Forskning visar också att skådespelare som röker i filmer ofta har en stark påverkan på barn och ungdomar.

Kvinnor

När en stor andel av männen i en befolkning har börjat röka, brukar nästa steg i reklamstrategin vara att locka kvinnorna. Efter andra världskriget gjorde tobaksbolagen och reklamakarna i USA cigaretten till en symbol för kvinnlig frigörelse. USA blev också det första land i världen där en stor del av kvinnorna började röka.

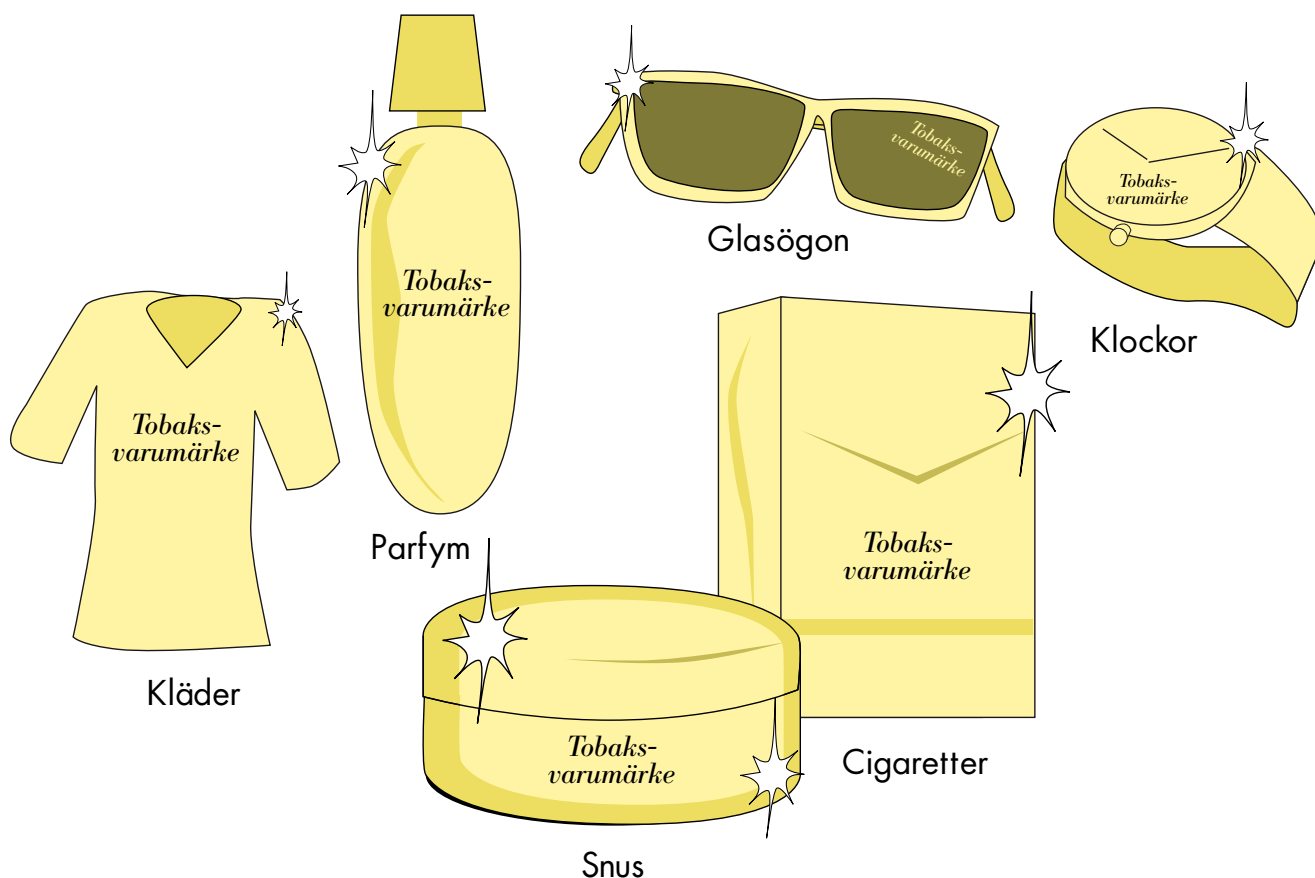
I Sverige och andra västländer följde utvecklingen av marknadsföringen och konsumtionen ett liknande mönster, med viss eftersläpning. Hos oss var det framför allt på 1960-talet som de svenska kvinnorna började röka. I takt med att rökningen minskar bland både män och kvinnor i västvärlden behöver tobaksindustrin rekrytera nya rökare. I sin strävan vänder de blickarna mot länder där kunskapen om tobakens risker ännu inte är lika spridd.

Framför allt är det kvinnorna i utvecklingsländer och de forna öststaterna som ska påverkas. Kvinnor som ännu till övervägande delen är rökfria. Argumenten är desamma som förr: cigarettökande kvinnor är frigjorda, spännande, tuffa, jämställda och glamourösa.

WHO

Den 21 maj 2003 kom världshälsoorganisationen WHO:s medlemsländer överens om en global ramkonvention om tobak, vilken är den första konventionen inom området hälsa. Ett viktigt inslag i konventionen, som omfattar ett brett tobaksarbete, är bland annat förbud mot tobaksreklam och vissa andra typer av marknadsföring av tobak.

Ett annat inslag är åldersgräns för köp av tobak och ett tredje och fjärde: högre priser och varningstexter. Med en stor anslutning av världens länder kan konventionen bidra till att tobaken försvinner.

Inledande arbete

Ge eleverna i hemuppgift att gå igenom dagstidningar, veckotidningar och att se på reklamfinansierade tv-kanaler i syfte att söka efter reklam i olika former. Direktreklam (reklam i brevlådan) för till exempel hemelektronik kan sorteras bort. Be eleverna att fokusera på reklam som beskriver användarna av produkten eller tjänsten på något sätt. Alternativt kan du som handledare samla ihop ett antal veckotidningar och videoklipp och låta eleverna gå igenom materialet.

Dela in eleverna i grupper och låt dem sedan diskutera den reklam de har hittat utifrån följande frågeställningar:

- Vad för sorts produkter och, eller tjänster har ni hittat reklam för?
- Finns det ett samband mellan hur reklamen är utformad och hur "användbar" produkten och, eller tjänsten är?
- Finns det reklam för produkter och, eller tjänster som inte beskriver produktens eller tjänstens användningsområde?
- Finns det reklam utan koppling till användandet – som bara kommunicerar känslomässigt?
- I så fall kan ni ge några exempel på sådana produkter och, eller tjänster?
- Finns det produkter och, eller tjänster som man inte får göra reklam för?
- I så fall vilka kan det vara? Och vad kan det bero på?

Varje grupp får presentera sin reklam och sina slutsatser inför övriga klasskamrater. Ställ sedan frågan – om den inte redan har kommit upp – Hur är det med tobak? Får man göra reklam för tobak i Sverige?

Undersöka och beskriva

FRÅGOR ATT UNDERSÖKA

Nivå 1.

- Vad är reklam? Kan du ge exempel på olika former av reklam?
- Har du sett någon tobaksreklam? I så fall var har du sett den?
- När började man göra reklam för tobak?
- Om du har sett tobaksreklam någon gång – hur beskrivs tobak i reklamen?

Nivå 2.

- Får man göra reklam för tobak i Sverige?
- I så fall hur får man utforma den? Vad säger lagen?
- Finns det andra sätt än reklam för tobaksbolag att få ut sina märkesnamn?
- Finns det andra produkter, exempelvis kläder eller klockor, som har tobaksnamn?

Nivå 3.

- Hur mycket pengar omsätter tobaksreklam i världen idag?
- Hur är det inom EU? Vad finns det för regler gällande tobaksreklam där?
- Får man göra reklam för tobak i länder utanför EU?
- Vad avses med begreppen "Brand Stretching" och "Product Placement"? Och vad har det med tobak att göra?
- Vad är The Marlboro Man och Joe Camel? Vad kan vara tanken bakom dessa figurer?

Förslag på tillvägagångssätt:

- Sök i litteratur, rapporter och på internetsajter.
- Intervju personer som arbetar med tobaksfrågan på olika sätt.
- Intervju personer som arbetar med reklam.
- Intervju kompisar, föräldrar och, eller andra vuxna.

Analysera och bearbeta

FÖRSLAG PÅ FRÅGOR ATT ANALYSERA

Nivå 1.

- Varför gör företag reklam?
- Kan du beskriva vad som skiljer olika former av reklam från varandra?
- Är viss reklam bättre än annan och i så fall vad gör den bra?
- Blir man påverkad av reklam och i så fall på vilket sätt?

Nivå 2.

- Är det någon skillnad mellan barn och ungdomar och äldre när det gäller att bli påverkade av reklam? Vad tror du? Finns det forskning om detta?
- Hur tänker de som arbetar på en reklambyrå om de får ett uppdrag att göra reklam som ska rikta sig till barn och ungdomar? Finns det speciella knep och metoder?
- Varför tror du att tobaksbolagen sponsrar exempelvis filmer? Har du sett någon film som du misstänker är sponsrad av ett tobaksbolag?
- Varför handlar aldrig tobaksreklam om hälsoaspekterna med tobak?
- Tobaksbolagen brukar hävda att reklam enbart är vapen i kampen om marknadsandelar. Syftet är inte att få fler att röka utan att få dem som redan röker att välja deras märke. Vad tror du om det? Och om det är så – hur många kunder kommer tobaksbolagen då att ha om 40 år?

Nivå 3.

- Det fanns ett cigarettmärke i till exempel England som heter Death Cigarettes. Varför tror du att de heter så? Hur kan det påverka exempelvis barn och ungdomar?
- Varför tror du att tobaksindustrin sponsrar sporter som Formel 1 och världsomseglingar och inte Bowling och orientering? Vad är det tobaksbolagen vill att du ska tycka och känna?
- Tror du att det finns en tanke bakom att klädmärket Marlboro Classics ofta har cowboystil? I så fall, hur har man tänkt då, tror du?

Förslag på tillvägagångssätt:

- Sök i litteratur, rapporter och på internetsajter.
- Intervju personer som arbetar med tobaksfrågan på olika sätt.
- Intervju personer som arbetar med reklam.
- Intervju kompisar, föräldrar och, eller andra vuxna.

Värdera och reflektera

Heta stolen

Heta stolen är en värderingsövning där eleverna tar ställning för eller emot ett antal relevanta påståenden genom att resa på sig eller sitta kvar på sin stol. Eleverna får sedan argumentera för sitt ställningstagande genom att svara på övningsledarens följdfrågor. Övningen syftar till att medvetandegöra eleverna om deras åsikter och värderingar, få dem att formulera argument och i slutändan agera utifrån dessa.

Sätt eleverna på stolar i en halvcirkel. Läs upp nedanstående påståenden för eleverna och be dem ta ställning för eller emot genom att resa sig (håller med) eller sitta kvar (håller inte med). Ställ därefter följdfrågor, till exempel varför tycker du så? Hur tror du att det skulle fungera? Vad tror du att det får för konsekvenser? På så sätt får eleverna motivera och argumentera för sina ställningstaganden.

- Det skulle vara kul att arbeta på en reklambyrå.
- Reklam är enbart till för att luras.
- Man blir påverkad av reklam.
- Viss reklam gör en sugen på att köpa produkten.
- Det kan se tufft ut när någon röker på film.
- Tobaksbolagen försöker få barn och ungdomar att börja röka.
- Tobaksreklam borde vara totalförbjudet i hela världen.
- Självklart borde även tobaksbolagen få göra reklam helt fritt.
- Om tobaksbolagen fick göra reklam fritt skulle konsumtionen öka till det dubbla.
- Tobaksreklam får ingen att börja röka.
- Ett förbud mot tobaksreklam gör det bara ännu mer spännande att röka.

Rollspel om reklambyråernas dilemma

Nedan presenteras två rollspel kring problematiken med tobaksreklam. Rollspelen kan uppfattas som omfattande och tidskrävande, men låt er inte skrämmas av det. Värdet av att eleverna får prova på "riktigt" – att de får sätta sig in i en roll och situation som mycket väl skulle kunna vara verklig, är mycket stort.

Instruktioner:

Läs igenom rollspelen, tillsammans med eleverna. Dela in eleverna i två mindre grupper. Dela ut rollerna i enlighet med rollspelens rollistor eller låt eleverna själva fördela rollerna inom respektive grupp.

Låt eleverna därefter sätta sig in i respektive roll och fundera på vilka argument de ska använda i tolkningen av sin rollfigur. När detta är klart, låt en av grupperna spela upp sitt scenario. Övningsledarens uppgift blir att hålla reda på rollernas olika "direktiv" och ibland stötta processen. Till exempel genom att ställa en fråga till någon av deltagarna, för att dennes direktiv ska komma fram tydligare i spelet. När rollspelets diskussion börjar ebba ut går övningsledaren in och bryter spelet. Då är det dags för spelets deltagare att rösta om hur man ska gå tillväga. VD:n (i rollspelet) har utslagsröst om det blir lika i omröstningen.

Direkt efter det att omröstningen har skett är det dags för en ny scen. Nu är det en stor presskonferens. Där medverkar ledningsgruppen: det vill säga VD, vice VD, en Art Director, en formgivare och en allt i allo, samt de tre journalisterna. Tydligt har Expressens, Aftonbladets och DN:s redaktioner fått reda på vad reklambyråerna har beslutat. Och nu vill de veta varför de har valt som de har gjort.

Rollspel – Reklambyrå X

Scenario: Reklambyråen har under ett antal månader gått sämre än väntat. Man har tappat ett antal större kunder. Reklambyråns ledningsgrupp med VD, Johan, i spetsen har haft ett första möte där man har börjat diskutera vilka som måste avskedas från företaget. Nu ska man ha ett möte med medarbetarna för att berätta om läget och vilka som måste gå. VD grubar sig rejält för detta möte, han vill inte alls gå in och berätta att några måste sluta. Precis

innan VD ska gå in till mötet ringer telefonen. Det är Marknadschefen för ett stort tobaksbolag som säger följande:

- Vi har följt ert arbete under en längre tid och vi har blivit mycket imponerade, framför allt gäller det de kampanjer som ni har gjort som varit riktade till ungdomar. Som du säkert vet får vi som tobaksbolag inte göra reklam för våra produkter, men du är säkert medveten om de andra vägar som finns att tillgå. Om ni är intresserade så skulle vi kunna tänka oss ett flerårigt samarbete vilket antagligen skulle fördubbla er omsättning. Vad sägs?

VD:n svarar att han är intresserad, men vill ta upp detta med sin ledningsgrupp och övriga medarbetare. Han lovar att återkomma och går sedan glad i hågen ut till mötet.

Låt mötet utspela sig med följande deltagare:

VD Johan

Instruktioner: Johan har länge varit orolig för den här dagen, då han måste säga upp medarbetare. Han tycker inte om de konflikter som det kommer innebära. Han blir därför först mycket glad över samtalet, men samtidigt tycker han inte om rökning. Han har dessutom en dotter som är 13 år och han skulle inte vilja att hon började röka.

VD inleder mötet med att berätta om hur läget är.

Vice VD Charlotta

Instruktioner: Charlotta har länge argumenterat för att reklambyrån ska profilera sig som en "etisk" reklambyrå som bara gör reklam för "bra saker". Hon tycker att det vore helt fel om reklambyrån skulle jobba för ett tobaksbolag. Hon menar att det måste finnas andra möjligheter att få det hela att gå runt ekonomiskt. "Vi kanske ska halvera våra löner till dess att vi har fått igång lönsamheten."

Art Director Per

Per tänder direkt på detta. Att göra reklam för ett av världens största tobaksbolag. "Det skulle säkert kunna innebära att vi kan få göra reklam för deras kläder och klockor också. Fatta vilka kampanjer vi skulle kunna få göra, vilken budget! Varför jobbar man på en reklambyrå om man inte vill göra de häftigaste grejerna?"

Art Director Ylva

Ylva är tveksam till uppdraget, men samtidigt har hon varken råd att gå ner i lön eller bli av med jobbet. Ylva tycker verkligen inte om att "lura på barn och ungdomar cancer".

Copywriter Lisa

Lisa är storrökare och tror inte på informationen om rökningens skadeverkningar. "Se på mig, jag har rökt i tjugo år och det har inte hänt något. Nä, det där är bara uttryck för moralpanik hos gamla översittare. Låt ungdomarna bestämma själva!"

Copywriter Maria

Maria har precis fått reda på att hon har fått ett nytt jobb på en annan reklambyrå. Hon vet inte riktigt vad hon tycker.

Projektledare Anna

Anna vill absolut jobba kvar. Hon tror att om reklambyrån tar uppdraget så kan de höja lönerna ytterligare, vilket Anna har behov av eftersom hon har dyra lån på lägenhet och bil.

Allt i allo Ola (facklig representant)

Ola är starkt negativ till detta. Han har läst rapporter om hur illa behandlade bönderna som odlar tobaken blir av tobaksbolagen. "De får inte ut tillräckligt med lön för att kunna få mat för dagen. Och de jobbar under jättedåliga arbetsförhållanden och blir sjuka." Ola är starkt fackligt engagerad och för honom är dessa frågor viktiga. Han säger att om reklambyrån tar uppdraget kommer han att anmäla varje kampanj byrån gör för tobaksbolaget till Marknadsdomstolen.

Formgivare Tomas

Tomas vill behålla jobbet. Men han har en fru som arbetar på en cancerklinik och en dotter som är mycket engage-

rad i hälsofrågor. Han vet att om han skulle jobba med tobaksbolaget skulle han inte få en lugn stund hemma. Det kanske till och med skulle knäcka deras äktenskap.

Tre övriga medarbetare

Om det finns fler deltagare i rollspelet ges dessa rollen som övriga medarbetare, dessa bestämmer själva vilken inställning de ska ha.

Tre journalister

Tre elever utses till att vara journalister. Deras insats kommer efter själva rollspelets genomförande. De ska då intervjua reklambyråns ledningsgrupp om varför de valde som de gjorde. De tre journalisterna måste därför under rollspelets gång anteckna möjliga frågor att ställa efter spelets genomförande.

Rollspel – Reklambyrån Y

Scenario: Reklambyrån Y har gått bra under många år. Den är en rätt stor reklambyrå med stora kunder. Bland annat har man ett av de absolut största kaffemärkena samt Sveriges största godistillverkare. Man har även en del andra prestigeuppdrag. Nu har man dessutom fått ett attraktivt, men inte så välbetalt uppdrag.

A Non Smoking Generation har gett dem i uppdrag att ta fram en kampanj riktad till barn och ungdomar, som belyser tobaksbolagens metoder för att kringgå lagar och regler gällande tobaksreklam. Det handlar om hur de försöker framställa tobak som något tufft, sexigt och ungdomligt. Reklambyrån har tackat ja till detta uppdrag och man har precis börjat att formulera olika idéer och upplägg. Av en slump råkar en av reklambyråns projektledare berätta för marknadschefen på Kaffeföretaget att man har fått ett kul uppdrag för A Non Smoking Generation. Marknadschefen blir besynnerligt allvarlig och stel och ställer ett antal frågor om hur man tänker gå till väga.

Projektledaren berättar lite om de idéer som har kommit upp, men förstår inte riktigt varför marknadschefen verkar så konstig. Två dagar senare ringer det på reklambyråns VD:s telefon. Det är Sverigechefen för ett av världens största tobaksbolag. Han meddelar kort att om reklambyrån tänker sig att samarbeta med A Non Smoking Generation, kan man snabbt glömma samarbetet med Kaffeföretaget och Godisföretaget. Det råkar nämligen vara så att båda dessa företag ingår i vår koncern och vi kan inte tänka oss att samarbeta med en reklambyrå som samtidigt angriper oss.

Reklambyråns VD som blir helt tagen på sängen och lovar att återkomma med besked. Därefter går han ut till sina medarbetare och kallar till möte på en gång.

Mötet utspelar sig med följande deltagare:

VD Charlotta

Charlotta har nästan hamnat i chock av samtalet. Hon kände sig nästan hotad av tobaksbolagschefen. Hon tycker att det hela är mycket otrevligt och vet just nu inte alls vad hon tycker.

Vice VD Johan

Johan inser att det skulle kunna innebära slutet för reklambyrån att bli av med Kaffeföretaget och Godisföretaget. Han tycker inte att A Non Smoking Generation är värd den risken. Han argumenterar därför starkt för att man ska ringa upp tobaksbolaget och säga att man avsäger sig uppdraget för A Non Smoking Generation.

Art director Per

Det är Per som har tagit in uppdraget för A Non Smoking Generation. Han känner personligen A Non Smoking Generation's generalsekreterare. Per blir mycket upprörd över det som har hänt. Han menar att de borde gå till Expressen och berätta att de har blivit hotade. Per tror att de bara skulle vinna på att göra så: "alla som vill jobba med en etisk reklambyrå skulle direkt välja oss!"

Art director Ylva

Ylva står åt vänster på den politiska skalan. Hon tycker inte om multinationella företag. Hon menar att detta är ett lysande exempel på hur de betar sig. Rena maffiametoden. Hon kommer att vägra gå med på att avsäga sig uppdraget för A Non Smoking Generation.

Copywriter Lisa

Lisa jobbar bara med Kaffeföretaget. Det uppdraget har gjort Lisas namn stort i reklambranschen. Hon vill absolut inte missa det uppdraget bara för att Per "känner några i A Non Smoking Generation's organisation".

Copywriter Maria

Maria har precis blivit delägare i reklambyrån. Hon har sett framför sig att hon kommer bli mycket rik genom att äga en del i denna mycket framgångsrika byrå. Hon var emot A Non Smoking Generation från början.

"Det är inte bra för vår image att jobba med ideella organisationer. Se, nu fick jag rätt, vi skulle aldrig ha tagit in det uppdraget!"

Projektledare Anna

Anna har rökt sedan hon var tretton. Hon har i samband med att A Non Smoking Generation- uppdraget kom in studerat mycket kring rökningens skadeverkningar. Hon har blivit mycket rädd för egen del. Hon är därför osäker.

Å ena sidan vill hon påverka ungdomar att inte de gör de misstag som hon gjort, å andra sidan vill hon inte bli konstant påmind om rökningens skadeverkningar, vilket hon blir om byrån jobbar med A Non Smoking Generation.

Allt i allo Ola (facklig representant)

Ola har hittat ett nytt jobb på en annan byrå. Han vet därför inte riktigt vad han tycker. Han lyssnar på de andras argument och bestämmer sig sedan.

Formgivare Tomas

Tomas är djupt troende och tycker att etik och moral är viktiga saker. Tomas har ofta hamnat i konflikt med de övriga för att han inte har gillat hur kvinnor har framställts i klädesreklam, eller att man har anspelat på sex eller våld i några kampanjer.

Tomas känner att nu får måttet vara rågat: "vi kan inte vika oss för tobaksbolaget, det vore omoraliskt!"

Tre övriga medarbetare

Om det finns fler deltagare i rollspelet ges dessa rollen som övriga medarbetare, dessa bestämmer själva vilken inställning de ska ha.

Tre journalister

Tre deltagare utses till att vara journalister. Deras insats kommer efter själva rollspelets genomförande. De ska då intervjua reklambyråns ledningsgrupp om varför de valde som de gjorde. De tre journalisterna måste därför under rollspelets gång anteckna möjliga frågor att ställa efter spelets genomförande.

Fyra hörn

Som avslutning på rollspelet kan man köra övningen "fyra hörn", som är en värderingsövning där eleverna tar ställning till en relevant fråga. Eleverna får sedan argumentera för sitt ställningstagande genom att svara på övningsledarens följdfrågor. Övningen syftar till att medvetandegöra eleverna om deras åsikter och värderingar. Samt att få dem att formulera argument för dessa, som de i slutändan själva kan agera utifrån.

Samtidigt som frågan ställs till eleverna presenteras fyra olika svarsalternativ, varav ett alltid måste vara öppet (eget förslag). Varje svarsalternativ tilldelas ett hörn av det rum man är i. Eleverna ombeds sedan att ta ställning till frågan genom att ställa sig i ett av rummets fyra hörn. Övningsledaren ställer sedan följdfrågor till eleverna i respektive hörn utifrån deras ställningstagande.

Be eleverna att var och en föreställa sig att de är VD för en reklambyrå. Byrån har inte gått så bra på senaste tiden. VD:n sitter just nu och funderar på vilka han eller hon ska säga upp då telefonen ringer. Det är ett tobaksbolag som erbjuder byrån ett uppdrag. Byrån får i uppdrag att på ett sätt som inte strider mot lagen göra reklam för cigaretter riktad till ungdomar. Vad bör VD:n göra?

- Tacka nej.
- Tacka ja, de behöver ju uppdraget.
- Rekommendera en annan byrå.
- Öppet (eget förslag).

Sammanställa och handla

- Låt eleverna göra en utställning eller tematidning om vad de lärt sig om tobaksreklam. Bjud in skolkamrater, föräldrar och andra att ta del av resultatet.
- Låt eleverna göra och publicera en egen kampanj som visas på skolan – i syfte att få så många som möjligt att tacka nej till tobak.
- Låt eleverna göra en hemsida om det de lärt sig. Maila länken till så många som möjligt.

Tema – tobak och miljö

Tobaksodling leder till omfattande skogsskövling, spridning av farliga kemikalier, jordförstöring och utrotning av känsliga djur- och växtarter. Odlingen innebär också ett direkt hot för hälsan hos alla de vuxna och barn som arbetar på tobaksfälten.

Tobaksodlingens geografi

Kommersiell tobaksproduktion startade i Virginiaområdet i Nordamerika på 1600-talet. Tobaken odlades under flera sekler främst i Nordamerika. Så småningom spreds odlingen över hela världen. Under 1900-talet har tobaksodlingen allt mer koncentrerats till tropiska och subtropiska områden på jordklotet.

Tobak odlas, idag, i över hundra länder. Flertalet är utvecklingsländer. Bland världens största tobaksproducenter finns Kina, Brasilien, Indien, Thailand, Turkiet, Malawi, Uganda, Kenya och Zimbabwe. Små-odlare köper ofta ett "paket" på kredit av tobaksbolaget. Bolaget levererar utsäde, bekämpningsmedel och gödningsmedel. Dessutom erbjuder de rådgivning. Odlaren förbinder sig att leverera sin skörd till det aktuella företaget, som själv sätter priset. Arrangemanget leder många gånger till en skuldsättning som gör att odlaren måste fortsätta med tobaksodling livet ut för att betala sina skulder.

Tobaksodling inom EU

En mycket liten del (5,4 procent) av den totala världsproduktionen av tobak sker inom EU:s gränser. Det är framförallt i Grekland och Italien som de europeiska tobaksodlingarna finns. EU betalar årligen ut cirka 8,7 miljarder kronor i subventioner till unionens 73 000 tobaksodlare. Totalt står dessa subventioner för cirka 75 procent av odlarnas intäkter. Tobaken svarar för 0,4 procent av EU:s jordbruksproduktion, men utgör 2,3 procent av unionens jordbruksbudget.

Som siffrorna här ovan berättar kan man starkt ifrågasätta de ekonomiska subventionerna till tobaksodlarna. Men även det faktum att dessa subventioner helt går stick i stäv med den hälsopolitik som förs inom unionen gör att man kan ifrågasätta dem. Bland annat Sverige har protesterat och föreslagit att subventionerna helt ska tas bort.

Skogar skövlas

Skogarna spelar en särskilt viktig roll för ekosystemen i torra områden på jorden. Skogsmarker avger långsamt vatten till det omgivande landskapet. När skogen huggs ner ökar risken för översvämningar och torka. Skogsbrist är ett allvarligt miljöproblem i många fattiga länder.

Tobaksodlingar tvingar fram en omfattande skogsskövling. Träden avverkas för att ge plats åt de stora tobaksodlingarna, men också för att det går åt mängder av ved när man ska torka den skördade rå-tobaken. Kontraktet med tobaksbolaget innebär vanligen att odlaren ska sköta efterbehandlingen av tobaken före leverans.

Odlarna bygger lador så att tobaken kan hänga över en eldstad och torka. Det kan behövas träd från ett hektar gles skog för att torka tobaken från en lika stor åker. Enligt tobaksindustrins egna uppgifter går det åt omkring fem kilo ved för att torka ett kilo tobak.

Oberoende forskare gör gällande att det går åt dubbelt så mycket. Tobaksbolagen försöker ibland reparera miljöskadorna genom trädplantering, men detta har inte lyckats särskilt väl, då de snabbväxande trädsorter man valt inte lyckats anpassa sig till miljön.

Gifter

Tobaksplantan är känslig och näringskrävande. Tobaksbolagen rekommenderar en omfattande användning av bekämpningsmedel och kemiska gödningsämnen.

I ett instruktionsblad som delades ut till odlare i Kenya förordades till exempel att tobaksodlingarna skulle besprutas med insektsgift 16 gånger på tre månader.

Miljö- och hälsorisker

Skogsskövlingen och gifthanvändningen gör att djur- och växtarter hotas av utrotning.

Avverkningen förstör odlingsmarken och torkar ut jorden så att den vid häftiga skyfall kan spolats bort. Kemika-

lieanvändningen innebär dessutom att de människor som arbetar med tobaksodling ständigt utsätts för hälsofarliga ämnen. Skyddsutrustning används sällan då kunskaperna om riskerna är väldigt små.

Barnarbete tillhör vanligheterna, vilket är dubbelt olyckligt då barn är ännu känsligare för kemikalier än vuxna. Bekämpningsmedlen och gödningsämnen förorenar även vattendrag och vattentäkter. Sjukdoms- och dödsfall som misstänks bero på gifter från jordbruket (inte bara tobaksodlingar) är vanliga i många utvecklingsländer.

Det finns också en hälsorisk som har med själva tobaksplantan att göra. Det händer att människor som arbetar med att plocka tobaksblad drabbas av akut nikotinförgiftning eftersom nikotin tas upp genom huden. Tillståndet kallas "Green Tobacco Sickness".

Fimpar en miljöbov

De fimpar som kastas både här och där innehåller den miljöfarliga metallen kadmium. Samma kadmium finns bland annat i uppladdningsbara batterier – vilka ska lämnas in som miljöfarligt avfall. Kadmium är giftigt för allt levande och lagras i kroppen hos såväl människor som djur. Genom de miljontals fimpar som hamnar i naturen varje dag, ökar mängden kadmium i ekosystemet för varje år.

Inledande arbete

Inventering av miljöproblem

De flesta har en ganska vag uppfattning om tobakens påverkan på miljön, utöver det som gäller passiv rökning.

Be eleverna att antingen var och en för sig eller i smågrupper lista de miljöproblem de känner till. Be dem därefter rangordna (1-3) miljöproblemen efter hur allvarliga de anser dem vara. När alla har gjort det görs en gemensam rangordning i klassen genom att alla läser upp "topp tre" på sin lista. Skriv alla förslag på tavlan så att alla kan se. Räkna ut vilket eller vilka miljöproblem som har fått de flesta rösterna och sammanställ resultatet. Finns tobak med på denna lista? Troligtvis inte.

Ställ då frågan – tror ni att tobak kan vara ett miljöproblem och i så fall ur vilka aspekter? Låt eleverna därefter undersöka tobakens miljöpåverkan.

Undersöka och beskriva

FRÅGOR ATT UNDERSÖKA

Nivå 1.

- Var kommer tobaken ifrån?
- Kan man odla tobak i Sverige?
- Vilka var de första att odla tobak?
- Var odlas tobak idag?
- Vilka förutsättningar kräver tobak för att växa?
- Är det lönsamt att odla tobak?

Nivå 2.

- Kräver tobaksodling mycket bekämpningsmedel?
- Finns det hälsorisker för de människor som arbetar på en tobaksodling?
- Påverkar tobaksodling miljön?
- Hur påverkar tobaksrökning miljön?
- Hur påverkar alla fimpar miljön?

Nivå 3.

- Var och när startade man kommersiell tobaksodling?
- Hur arbetar tobaksbolagen för att knyta till sig tobaksodlare i t.ex. u-länder?
- Kan man som jordbrukare få stöd av EU för att odla tobak?

Förslag på tillvägagångssätt:

- Sök i litteratur, rapporter och på internetsajter.
- Intervju personer som arbetar med tobaksfrågan på olika sätt.
- Intervju personer som arbetar med miljöfrågor – Greenpeace, Naturskyddsföreningen med flera.
- Intervju personer som arbetar med bistånd och u-hjälp.

Analysera och bearbeta

FRÅGOR ATT ANALYSERA

Nivå 1.

- Är det skillnad på tobak som odlas i olika delar av världen?
- Varför odlas tobak mest i u-länder?
- På vilket sätt har odling av tobak utvecklats i ett historiskt perspektiv?

Nivå 2.

- Hur påverkas hälsan hos människor som arbetat länge med tobaksodling?
- Kräver tobaksplantan mer bekämpningsmedel än andra växter för att överleva?
- På vilket sätt påverkas den tobak som ligger i cigaretter och snus av att så mycket bekämpningsmedel används vid odlingen?
- Vad får tobaksodling för konsekvenser för miljön? T.ex. för skog och mark?

Nivå 3.

- Tar tobaksbolagen något ansvar för miljön i de länder där de odlar tobak?
- Vilka konsekvenser får tobaksbolagens utnyttjande av odlingsbar jord för bl.a. u-ländernas förmåga att odla ätbara grödor?
- Tar tobaksbolagen ansvar för odlarnas ekonomi och överlevnad?
- Tar tobaksbolagen ansvar för odlarnas hälsa?
- Har tobaksodling någon global miljöpåverkan?

Förslag på tillvägagångssätt:

- Sök i litteratur, rapporter och på internetsajter.
- Intervju personer som arbetar med tobaksfrågan på olika sätt.
- Intervju personer som arbetar med miljöfrågor – Greenpeace, Naturskyddsföreningen med flera.
- Intervju kompisar, föräldrar och, eller andra vuxna.

Värdera och reflektera

Debatt

Dela in klassen i två grupper. Den ena gruppen ska finna så många argument de bara kan för att:

- Det är bra för u-länderna och dess befolkningar att tobaksbolag satsar pengar i dessa länder.
Den andra gruppen ska finna så många argument de bara kan för att:
- Det är dåligt för u-länderna att de utnyttjas av tobaksbolagen så att miljö och möjligheter till självförsörjning försämras.

När båda grupperna har fått möjlighet att formulera sig kring sina ståndpunkter ska respektive grupp utse 3-4 debattdeltagare. De ska sedan delta i en debatt som diskuterar tobaksbolagens närvaro i u-länder.

Övningsledaren är debattledare.

Före debatten instrueras deltagarna om reglerna, vilka innebär att var och en till en början får 1–2 minuter på sig att framföra de bästa argumenten för sin ståndpunkt. När alla har gjort det, går man ett varv till – då gäller det för deltagarna att argumentera mot motståndarsidan och samtidigt framföra nya argument för sin egen ståndpunkt.

När debatten är genomförd och avslutad är det lämpligt att genomföra en "fyra hörn-övning", så att alla får möjlighet att själva ta ställning till frågan.

Fyra hörn

Som avslutning på debatten kan man köra övningen "fyra hörn", som är en värderingsövning där eleverna tar ställning till en relevant fråga. Eleverna får sedan argumentera för sitt ställningstagande genom att svara på övningsledarens följdfrågor. Övningen syftar till att medvetandegöra eleverna om deras åsikter och värderingar. Samt att få dem att formulera argument för dessa, som de i slutändan själva kan agera utifrån.

Samtidigt som frågan ställs till eleverna presenteras fyra olika svarsalternativ, varav ett alltid måste vara öppet (eget förslag). Varje svarsalternativ tilldelas ett hörn av det rum man är i. Eleverna ombeds sedan att ta ställning till frågan genom att ställa sig i ett av rummets fyra hörn. Övningsledaren ställer sedan följdfrågor till eleverna i respektive hörn utifrån deras ställningstagande.

Är det dåligt att tobaksbolagen är verksamma och anlitar odlare i u-länder?

- Ja, det för inget gott med sig att tobaksbolagen är verksamma i u-länder.
- Nej, det är bra att tobaksbolag stöttar u-länders ekonomier.
- Nej, det är bra att de ger odlarna inkomster, för de pengar de får kan de åtminstone köpa mat.
- Öppet (eget förslag).

Vad tycker du är det värsta miljöproblemet med tobak?

- Att man måste använda så mycket bekämpningsmedel.
- Att skog skövlas med vidhängande jordförstöring.
- Tycker inte att det är ett så stort problem i förhållande till annat.
- Öppet (eget förslag).

Vem har ansvaret för den miljöförstöring som tobaken orsakar?

- Odlarna.
- Tobaksbolagen.
- De som väljer att röka och snusa.
- Öppet (eget förslag).

Sammanställa och handla

- Låt eleverna göra en utställning eller tematidning om vad de lärt sig om tobakens påverkan på miljön. Bjud in skolkamrater, föräldrar och andra att ta del av resultatet.
- Låt eleverna göra och publicera en egen protestkampanj som visas på skolan – i syfte att få så många som möjligt att inse hur tobak påverkar miljön.
- Låt eleverna göra en hemsida om det de lärt sig. Maila länken till så många som möjligt.
- Ett annat alternativ är att skriva ett manus till en pjäs, om en fattig bondfamilj i ett u-land: en dag kommer en representant från ett tobaksbolag, vad händer sedan? Pjäsen kan spelas upp för föräldrar, klasskompisar och aktörer i närsamhället.

Tema – snus

I Indien, delar av Sydostasien, Sydafrika, USA, Sudan och Skandinavien finns en omfattande användning av det som kallas för rökfri tobak. De två huvudsakliga typerna av rökfri tobak är tuggtobak och snus. I motsatts till snus i övriga delar av världen är det svenska snuset ett fuktigt snus.

Svenskt snus används även i Norge och i Finland, även om det i Finland inte är tillåtet att sälja. Liknande produkter används i USA och Sudan.

Vad innehåller snus?

Svenskt snus (så kallat fuktsnus) är tillverkat av mörk tobak. Snus innehåller cirka 2 500 ämnen varav flera är giftiga.

Förutom det beroendeframkallande nikotinet (en snusdosa motsvara 50-75 cigaretter) innehåller snus bland annat nitrosaminer som vid djurförsök visat sig kunna ge cancer. Snus innehåller dessutom aromatiska kolväten och benspyren vilket är starkt cancerframkallande, samt ett antal tungmetaller som arsenik, krom, kadmium, bly och kvicksilver.

Snusets historia

Spanska och portugisiska sjömän förde med sig tobaksplantan till Europa. På 1500-talet användes den främst i medicinskt syfte. Den franska diplomaten Jean Nicot (som i ordet nikotin) tog med sig tobaksplantor från Lissabon till Frankrike. Där blev bruket att smula tobaksblad och dra upp i näsan snabbt populärt i de högre samhällsklasserna.

På 1600-talet hade snusandet även nått överklassen i Sverige. Först under 1800-talet blev snuset böndernas tobak. År 1920 konsumerades cirka 7 000 ton snus i Sverige. Därefter tog cigaretter över. Snusandet minskade faktiskt så mycket att dåvarande Svenska Tobaksmonopolet funderade på att lägga ned snustillverkningen på 1970-talet.

Istället satsade man på att utveckla nya snusprodukter som snus i påse och snus med olika smaker som eukalyptus och whisky, samtidigt som man intensifierade marknadsföringen. En strategi var att positionera olika snussorter så att de tilltalade olika målgrupper. Ansträngningarna har gett resultat och idag är försäljningen återigen uppe på samma nivåer som på 1920-talet.

Sverige är undantaget från EU:s förbud mot snusförsäljning. Snustillverkaren Swedish Match driver en rättslig process mot EU:s snusförbud och marknadsför även svenskt snus ibland annat Indien och Sydafrika.

Snuset i siffror

Snusandet står för drygt hälften av all tobakskonsumtion (cirka 1 miljon svenskar snusar). År 2007 sålde Swedish Match 190 miljoner dosor snus på den svenska marknaden. Det var en minskning från 2006 (220 miljoner dosor) och kan förklaras med höjd tobaksskatt.

Att snusa är fortfarande en manlig vana, men även detta är på väg att förändras. I några norrlandslän ligger kvinnornas snusning på över tio procent. Swedish Match har medvetet utvecklat flera nya snusprodukter som är anpassade för att tilltala kvinnor.

Ungdomar och snus

Sedan 70-talet (när studier började göras) har pojkar snusat i större utsträckning än flickor. Under 80-talet pikade snusandet och har sedan dess minskat till dagens nivå. Men, det finns en grupp som ökat sitt snusande och det är unga flickor.

Preliminära siffror från Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN) visar att andelen pojkar som snusar år 2008 är 16 procent och fyra procent bland flickorna.

Idag finns det fler snusprodukter att välja bland. En relativt ny företeelse är det nikotinfria snuset med olika smaker, till exempel örtsnus. Det säljs och används på samma sätt som vanligt snus. Då denna form av snus är nikotinfri kan den säljas helt utan restriktioner gällande åldersgräns. Dessa sorter har blivit mycket populära hos ungdomar. Tyvärr har det visat sig att dessa snussorter är en inkörsport till att senare börja använda vanligt snus med nikotin i.

Snusande i jämförelse med rökning

Snusets skadliga effekter jämförs ofta med rökningens. En sådan jämförelse blir alltid skev då få andra vanor är så hälsovådliga som rökning. Snusningens effekter bör därför jämföras med att inte använda tobak överhuvudtaget.

Snuset och hälsan

I jämförelse med cigaretter och rökning har mycket lite forskning gjorts när det gäller snusets skadliga effekter. Det krävs därför mer forskning innan man kan belägga snusets effekter på kropp och hälsa. Nedanstående punkter finns det dock belägg för:

- Snus ger ett starkt nikotinberoende.
- Snus ger ökad puls, hjärtat slår 10-20 fler slag i minuten.
- Snus ger högre blodtryck samt förhöjda värden av kolesterol, vilket ökar risken för hjärt- och kärlsjukdomar.
- Ökad risk för cancer i munnen, bukspottkörteln, matstrupe och magsäck.
- Snus orsakar slemhinneförändringar i munnen på den plats man har prillan.
- Skador på käkben och tandhalsar.
- Snus påverkar fosterutvecklingen med risk för låg födelsevikt och för tidig födsel.
- Snus påverkar fostrets nervsystem negativt.
- Snus ökar risken för plötslig spädbarnsdöd.
- Snus ger ökad risk för sen- och muskelskador.

Inledande arbete

Dela in eleverna i mindre grupper, fyra till fem personer i varje. Utan att i förväg berätta för eleverna att ni ska arbeta med snus, beskriv följande uppdrag:

Ni har blivit utsedda till att hjälpa ett företag med att utveckla deras produkt. Den produkt de säljer har förr varit mycket lönsam och flitigt använd av kunderna. Men produkterna har under de senaste årtiondena sålt allt sämre och nu så illa att man funderar på att lägga ner produktionen. Man är dock villig att ge produkten en sista chans, och i det ärendet anlitar man nu er.

Produkten anses av de flesta lukta och smaka illa. Man kan till och med må illa de första gångerna man använder den. Men därefter vänjer man sig vid lukt och smak såväl som vid illamåendet. Efter en tids användande kan en känsla av välbefinnande uppstå.

Produkten förknippas mest med gamla gubbar och bland barn och ungdomar anses den helt ute. De flesta tycker faktiskt att det ser rättäckligt ut när man använder produkten – den både kladdar och gör en smutsig.

Frågorna till er i arbetsgruppen är nu följande:

- Vad kan vi göra för att produkten ska bli mer populär?
- Vad kan vi göra för att fler kvinnor ska börja använda den?
- Vad kan vi göra för att fler barn och ungdomar ska börja använda den?

Företaget tar tacksamt emot alla förslag.

Låt eleverna fundera på frågorna i sina grupper och därefter komma med förslag. Diskutera förslagen och de resultat de tror att de kan uppnå. Fråga sedan om de har listat ut vilken produkt det handlar om. Och om det finns några likheter mellan de förslag eleverna har gjort för sin produkt och den utformning som vissa snussorter har idag.

Diskutera slutligen vad utformningen på snusdosorna, de olika smakerna och de olika konsistenserna (påse respektive löst) kan ha för funktion i sammanhanget.

Undersöka och beskriva

FRÅGOR ATT UNDERSÖKA

Nivå 1.

- Vad är snus?
- Hur länge har man använt snus?
- När började vi snusa i Sverige?
- Hur tillverkas snus?
- Hur många olika ämnen innehåller snus?
- Finns det cancerframkallande ämnen i snus?
- Hur mycket snusar en normalsnusare?
- Vad kostar det att snusa?

Nivå 2.

- Får man göra reklam för snus?
- När är den vanligaste debutåldern för snus?
- Är det åldersgräns på försäljning av snus?
- Hur påverkar snus kroppen?
- Försämrar snus konditionen?

Nivå 3.

- Hur många snusar i Sverige?
- Hur mycket snus säljs i Sverige?
- Vilka företag tillverkar snus i Sverige?
- Är snus tillåtet i andra länder inom EU?
- Finns det andra länder i världen där man snusar?

Förslag på tillvägagångssätt:

- Sök i litteratur, rapporter och på internetsajter.
- Intervju personer som arbetar med tobaksfrågan på olika sätt.
- Intervju personer som arbetar med ungdomar och ungdomsfrågor.
- Intervju snusare.
- Intervju kompisar, föräldrar och, eller andra vuxna

Analysera och bearbeta

FRÅGOR ATT ANALYSERA

Nivå 1.

- Är snusare mer beroende av nikotin än exempelvis rökare?
- Vad är det för skillnader mellan att röka och snusa?
- Kan snusning leda till att man börjar röka?
- Hur ser det ut på skolan? Är det någon/några som snusar? I så fall varför gör de det?

Nivå 2.

- Är snus cancerframkallande?
- Är det bättre att snusa än att röka? I så fall varför?
- Varför snusar fler killar än tjejer?
- Försöker tobaksbolagen att få fler tjejer att börja snusa? I så fall hur?
- Är det vanligt att idrottsmän snusar? Är det mer vanligt inom vissa idrotter och i så fall vad kan det bero på?

Nivå 3.

- Finns det någon som arbetar för att snus ska få säljas fritt i andra länder? I så fall vilka är de och varför vill de det?
- Hur har snusandet utvecklats i Sverige i ett historiskt perspektiv? Vilka förändringar har skett och vad kan tänkas ligga bakom dessa förändringar?

Förslag på tillvägagångssätt:

- Sök i litteratur, rapporter och på internetsajter.
- Intervju personer som arbetar med tobaksfrågan på olika sätt.
- Intervju personer som arbetar med ungdomar och ungdomsfrågor.
- Intervju snusare.
- Intervju kompisar, föräldrar och, eller andra vuxna.

Värdera och reflektera

Debatt

Dela in klassen i två grupper. Den ena gruppen ska finna så många argument de bara kan för att: *Snus borde vara godkänt överallt i världen.* Den andra gruppen ska finna så många argument de bara kan för att: *Sverige borde totalförbjuda snus.*

När båda grupperna har fått möjlighet att formulera sig kring sina ståndpunkter ska respektive grupp utse 3-4 debattdeltagare. De ska sedan delta i en debatt som diskuterar snusets vara eller icke vara. Övningsledaren är debattledare.

Innan debatten instrueras deltagarna om reglerna, vilka innebär att var och en till en början får 1–2 minuter på sig att framföra de bästa argumenten för sin ståndpunkt. När alla har gjort så går man ett varv till – då gäller det för deltagarna att argumentera mot motståndarsidan och samtidigt framföra, nya argument för sin egen ståndpunkt.

När debatten är genomförd och avslutad är det lämpligt att genomföra en fyra hörn-övning, så att alla får möjlighet att själva ta ställning till frågan.

Fyra hörn

Som avslutning på debatten kan man köra övningen "fyra hörn" som är en värderingsövning där eleverna tar ställning till en relevant fråga. Eleverna får sedan argumentera för sitt ställningstagande genom att svara på övningsledarens följdfrågor. Övningen syftar till att medvetandegöra eleverna om deras åsikter och värderingar. Samt att få dem att formulera argument för dessa, som de i slutändan själva kan agera utifrån.

Samtidigt som frågan ställs till eleverna presenteras fyra olika svarsalternativ, varav ett alltid måste vara öppet (eget förslag). Varje svarsalternativ tilldelas ett hörn av det rum man är i. Eleverna ombeds sedan att ta ställning till frågan genom att ställa sig i ett av rummets fyra hörn. Övningsledaren ställer sedan följdfrågor till eleverna i respektive hörn utifrån deras ställningstagande.

Vad tycker du om att snus är förbjudet i många andra länder?

- Det är bra och det borde förbjudas även i Sverige.
- Det är bra, men i Sverige måste vi få snusa.
- Det är dåligt, snus borde få säljas överallt.
- Öppet (eget förslag).

Vad tycker du om att Swedish Match aktivt försöker påverka politiker i andra länder så att snus även ska få säljas där?

- Det är bra, om de lyckas får de sälja mer och det blir kanske fler jobb i Sverige.
- Det är bra, för det är bättre att människorna snusar än att de röker.
- Dåligt, snus är inget man behöver och vi ska därför inte sprida denna last i övriga världen.
- Öppet (eget förslag).

Vad tycker du om att Swedish Match försöker göra snus som är mer attraktivt för kvinnor?

- Bra, för det kanske får några att sluta röka och istället snusa.
- Bra, varför ska inte kvinnor kunna snusa lika mycket som män.
- Dåligt, snus är inget man behöver och därför ska man inte försöka få fler, exempelvis kvinnor och barn, att börja snusa.
- Öppet (eget förslag).

Varför tror du att man numera smaksätter snus med exempelvis lakrits och eukalyptus?

- För att de som redan snusar ska få ett godare snus.
- För att det mer ska likna godis och på så sätt vara lättare för barn att börja.
- Finns ingen speciell orsak, man testar bara vad som säljer bäst.
- Öppet (eget förslag).

Sammanställa och handla

- Låt eleverna göra en utställning eller tematidning om vad de lärt sig om snus. Bjud in skolkamrater, föräldrar och andra att ta del av resultatet.
- Låt eleverna skriva en pjäs om de frågor de studerat och låt dem spela upp den för sina skolkamrater. Avsluta med att ha en debatt på skolan om huruvida det är rätt eller fel att snus är tillåtet i Sverige och förbjudet i andra länder.
- Låt eleverna göra och publicera en egen kampanj som visas på skolan – i syfte att få så många som möjligt att tacka nej till snus.
- Låt eleverna göra en hemsida om det de lärt sig. Maila länken till så många som möjligt.

SVARET ÄR ALLTID NEJ!

Kapitel 3

Föräldrasamverkan

Föräldrar har en mycket viktig roll när det gäller sina barns eventuella användande av tobak. Ofta är dock föräldrarna inte medvetna om eller osäkra på hur de kan påverka sitt barn, speciellt gäller det de föräldrar som själva använder tobak. Här kan skolan göra en insats genom att samverka med föräldrarna, förmedla kunskap och vara ett aktivt stöd när det gäller tobak, alkohol och andra droger.

Åtta av tio som börjar röka är under 18 år

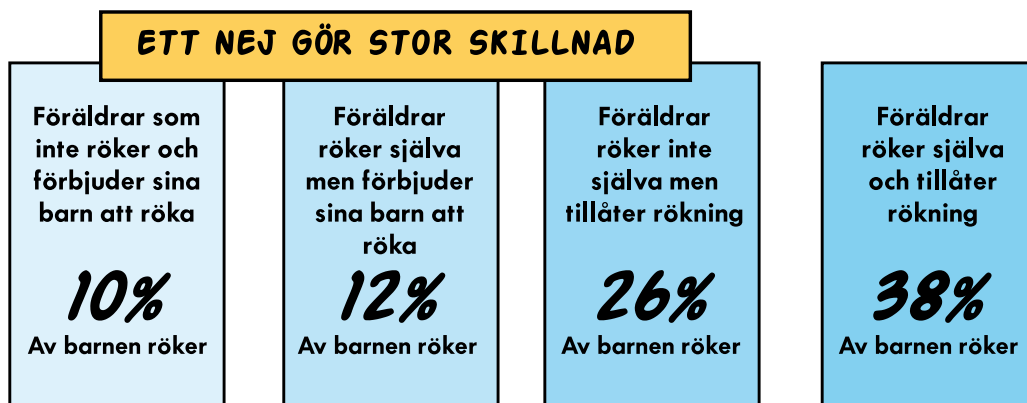
Användandet av tobak är ett av vår tids största folkhälsoproblem – och ett av de absolut onödiggaste. Samtidigt vet vi att mer än 80 procent av alla som börjar röka är under 18 år.

Vi vet också att ju tidigare man börjar och ju längre man håller på, desto större risk löper man att drabbas av allvarliga skador. Allt för ofta utvecklas det som börjar som nyfikenhet till ett livslångt nikotinberoende med en för tidig död som resultat.

Som heroin och kokain

I en utopisk värld testar inga barn och ungdomar tobak och riskerar därmed inte heller att bli nikotinberoende. Sådan är dock inte vår värld. Många är de barn och ungdomar som testar, varje år. Därför är det skrämmande att nikotinberoendet kan utvecklas snabbt – det har en beroendegrad jämförbar med heroin och kokain. Redan efter ett par gångers användande kan man vara "fast".

I första hand handlar det därför om förebyggande arbete, det vill säga att "vaccinera" barn och ungdomar mot att använda tobak. I andra hand handlar det om en snabb upptäckt. I det förebyggande arbetet och i arbetet med att hjälpa ett barn att sluta med tobak spelar föräldrarna en viktig roll. Deras inställning och grad av acceptans är direkt avgörande för deras barns eventuella användande.

Föräldrar som är upplysta om att deras barn befinner sig i riskzonen och som är engagerade är A och O. Är de förberedda har de större möjlighet att agera på rätt sätt och i rätt tid. Här kan skolan bistå med information om det visar sig att tobak förekommer i ett gäng eller en klass. Skolan kan och bör också fungera som en kunskapskälla och diskussionspartner till föräldrarna när det gäller tobak, alkohol och andra droger – som har ett nära samband.

En policy är en trygghet

Numer råder totalt tobaksförbud på alla skolor – det är reglerat genom tobakslagen. Men hur agerar skolpersonalen om man ser en elev röka eller snusa ett par hundra meter utanför skolgården under skoltid? Rycker läraren på axlarna och tittar åt ett annat håll eller går läraren och varskor elevens klassföreståndare som ringer till föräldrarna?

Om skolan saknar en policy som reglerar en sådan omständighet, blir det upp till den enskilde lärarens intresse, kompetens och mod att hantera situationen. Det är ett konkret exempel på ett viktigt beslut att skriva in i skolans tobakspolicy.

Mer om hur man bygger en tobakspolicy finner du i kapitel 1.

Engagera och integrera

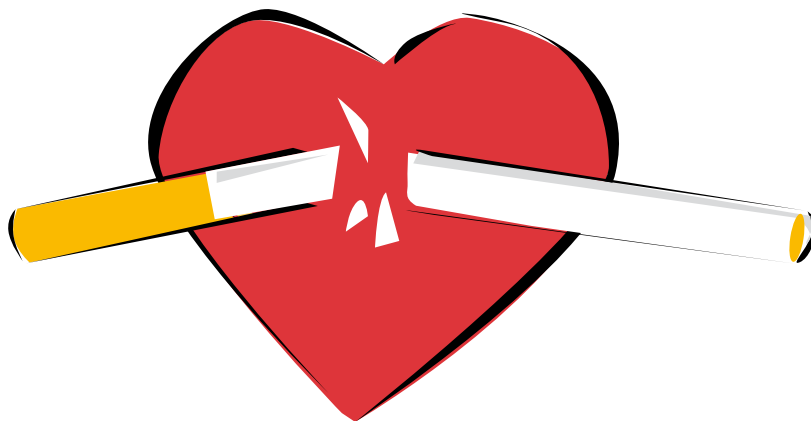
Släpp in föräldrarna i undervisningen. Ge eleverna i hemuppgift att diskutera användandet av tobak med sina föräldrar. Låt eleverna presentera sina tobaksarbeten för föräldrarna i form av en utställning, en tidning, eller en teaterpjäs etcetera. Det är ett bra sätt att aktualisera tobaksfrågan och samtidigt involvera och integrera elever, lärare och föräldrar.

Skolan som samordnare

Föräldrar förväntar sig att skolan ska utbilda eleverna i tobakens problem och risker. De blir därmed bara glada om de får ta del av den undervisningen, om de blir delaktiga.

Föräldrar är de som har den absolut största möjligheten att hålla sina barn fria från tobak, men skolan kan och bör bidra med både kunskap och mötesplatser för föräldrarna.

Nedan beskrivs tre olika aktiviteter som riktar sig till föräldrar och elever.

Klassmöte om tobak för föräldrar och elever

En metod som visat sig framgångsrik när det gäller att få både elever och föräldrar att komma till ett klassmöte - bygger på att eleverna vid ett tillfälle under terminen har obligatorisk undervisning på kvällstid och att föräldrarna då "måste" följa sina barn till skolan. Metoden har använts för ANT-undervisning och bör fungera lika bra för enbart tobaksundervisning.

Upplägg

Samtidigt som eleverna får sin undervisning sitter föräldrarna i ett annat rum och får information om ungdomars tobaksvanor. De får ta del av de samband som finns mellan användande av tobak och andra droger. Hur skolan agerar om en elev blir påkommen med att använda tobak på och utanför skolan, under och efter skoltid. Under mötet diskuteras även hur man bör agera om man ser någon klasskamrat till sitt barn röka. Är det okej att ringa hem till dennes föräldrar då? Det bästa är om man kan få föräldrarna att lova varandra att agera just så.

När en timme gått och barnens lektion är slut återförenas föräldrar och barn. Förslagsvis delas de då in i mindre, mixade barn- och föräldragrupper där man med hjälp av färdiga frågor (se förslag nedan) diskuterar tobak och användandet av tobak. För att få den här delen att fungera är det viktigt placera familjemedlemmarna i olika grupper. Efter avklarade diskussioner avslutas sammankomsten utan någon vidare sammanfattning. Det viktiga med grupp-

övningen är nämligen inte att uppnå konklusion utan att skapa underlag för diskussion, i bilen hem, vid matbordet, i skolan och på jobbet etcetera.

Om ni har möjlighet att dela ut någon form av skriftligt material om ungdomar och tobak så är det bra. Helst ett material som även innehåller argument som föräldrarna kan använda sig av i diskussionen med sina barn. Vill ni så går den typen av material att beställa av oss på A Non Smoking Generation. Materialet lämpar sig även väl som utskick till de föräldrar som inte hade möjlighet att delta under kvällen.

Förslag på frågor för föräldragruppen att diskutera:

- Hur ser ni på användande av tobak generellt och hur ser ni på ungdom och tobak?
- Hur vill ni att skolan skall agera om de upptäcker en elev som använder tobak?
- Hur vill ni att andra föräldrar skall agera om de ser ert barn använda tobak?
- Hur hanterar ni eventuella samtal från andra föräldrar?
- Skall vi alla prata med affärspersonal om efterlevnad av åldersgränser?
- Finns det andra vuxna runt våra barn som vi vill ska samverka i denna fråga?
- Finns det andra regler vi bör ha gemensamma i föräldragruppen?

Förslag på frågor för elever och föräldrar att diskutera gemensamt:

(OBS eleverna sitter inte med sina egna föräldrar utan grupperna bör mixas).

- Hur ser användandet av tobak bland eleverna på skolan ut?
- Hur ser det ut i kompisgängen på fritiden?
- Hur tycker ni att skolan skall agera om en elev upptäcks använda tobak?
- Hur skall en förälder göra om den ser en skolelev använda tobak?
- Hur skall en förälder vars barn har börjat använda tobak göra?
- Hur får vi alla i klassen tobaksfria?
- Hur får vi alla föräldrar tobaksfria?

Det ordinarie föräldramötet

I årskurs fem (5) och sex (6) är det lämpligt, inom ramen för ett ordinarie föräldramöte, att ägna tid åt att förklara hur skolan ser på tobak. Vilken undervisning som bedrivs, vad som sker om personalen ertappar en elev som använder tobak på eller utanför skolan, under eller efter skoltid.

Har ni möjlighet och tillgång till något material som behandlar ungdomar och tobak så är det bra. Vi har ett sådant material på A Non Smoking Generation som går att beställa.

Utvecklings- och hälsosamtalet

När skolsystemen håller sina utvecklings- och hälsosamtal är det i regel ett bra och naturligt tillfälle att ta upp frågan om tobak. Tiden är förvisso starkt begränsad så fokus får kanske läggas på att förklara för eleven och föräldern vad som är skolans policy när det gäller tobak. Ta gärna chansen att dela ut material om ungdomar och tobak, som kan läsas i lugn och ro.

Skolan kan inspirera till föräldrars vaksamhet och lust att påverka

Även när det gäller åldersgränsen för tobaksförsäljning är det viktigt att inspirera till vaksamhet och lust att påverka hos föräldrar. Trots att det i vårt land är förbjudet att sälja tobak till personer under 18 år är det alltför lätt för ungdomar att handla tobak.

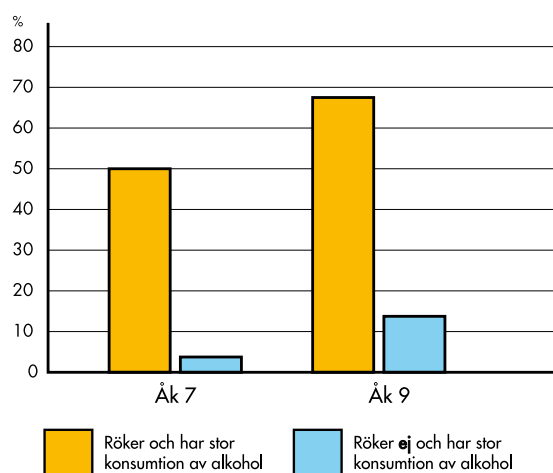
Enligt undersökningar kan över 40 procent av de underåriga köpa sina cigaretter utan att bli tillfrågade om legitimation. Påtryckningar från medvetna kunder och föräldrar ger handlarna motivation att följa åldersgränsen.

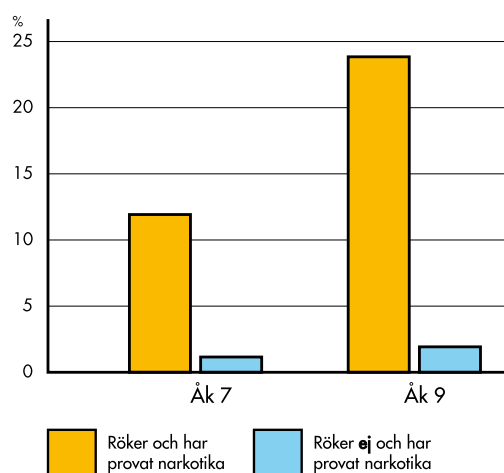
Några fakta om ungdom och tobak

- I Sverige börjar 16 000 barn att röka varje år: hälften fortsätter och varannan dör en för tidig död på grund av tobakens effekter.
- De allra flesta som börjar använda tobak är mellan 11 och 16 år.
- Om inga ungdomar börjar röka, minskas antalet cancerfall i framtiden med 25 procent.
- 28 procent av flickorna och 22 procent av pojkarna i årskurs nio (9) röker.
- 16 procent av alla pojkar i årskurs nio (9) och 4 procent av flickorna snusar.
- Snusare får i sig mer nikotin än rökare.
- Snus ger ofta ett starkare beroende än cigaretter.
- Det finns ett tydligt samband mellan tobaksbruk och bruk av andra droger.

**SAMBAND MELLAN RÖKNING
OCH STORKONSUMTION AV
ALKOHOL MINST 1 GÅNG/MÅN**

**SAMBAND MELLAN RÖKNING
OCH NARKOTIKAANVÄNDNING**

Kapitel 4

Samverkan med närsamhället

För att möjliggöra en flerkomponentintervention i lokalsamhället krävs att olika aktörer inom en kommun eller stadsdel samverkar. Skolan har här en viktig roll eftersom skolan är den plats där vi i och med skolplikten kan nå alla barn och ungdomar. Det ger oss en unik möjlighet att påverka. Genom att "öppna" skolan för närsamhället och bjuda in andra aktörer som bollplank, kunskapsförmedlare och handledare åt såväl elever som skolpersonal, ökas möjligheten till ett bredare och mer framgångsrikt arbete.

Det mest effektiva sättet att förebygga rökning och snusning bland barn och ungdomar är höga priser på tobak, i kombination med insatser på lokal nivå. På så sätt kan man begränsa tillgängligheten och efterfrågan av tobak – bland barn, ungdomar och vuxna. Detta fastslås i en vetenskaplig kunskapsöversikt som Statens folkhälsoinstitut gjort.

För att lyckas krävs dock att ett antal "aktörer" inom kommunens gränser samverkar. Och den mest centrala är alltså skolan.

Nedan presenteras exempel på hur skolan kan påverka och samverka med andra viktiga aktörer i närsamhället – vad gäller användandet av tobak. Självklart finns det många andra sätt till både på- och samverkan, förslagen ska därför snarare ses som inspiration än en mall. Varje skola och kommun har sina egna unika förutsättningar.

Fritidsgården

Många barn och ungdomar spenderar en hel del av sin tid på fritidsgårdar. En bra dialog, en bra samverkan mellan skolan och fritidsgården är därför av stor vikt. Tobaksfrågan är en typisk fråga att samverka kring. För om alla vuxna, som omger barnen och ungdomarna i skolan och på fritiden, har ett gemensamt förhållningssätt så långt det är möjligt, är mycket vunnet.

Föreningslivet

Många barn och ungdomar är engagerade i någon form av föreningsliv. Dessa föreningar och den verksamhet som bedrivs där påverkar i hög grad barnen och ungdomarnas attityder, värderingar och agerande i olika frågor.

Hur paradoxalt det än låter visar studier att till exempel ishockey-, fotbolls- och ridklubben många gånger är inkörsporren till tobak och alkohol. Här kan skolan både påverka och samverka. Påverka genom att bjuda in föreningslivet till en diskussion om ett gemensamt förhållningssätt vad gäller tobak. Och samverka genom att bjuda in ledare och spelare från föreningslivet till skolan.

Där får de berätta om hur de ser på tobak och tobakens effekter på utövandet av den sport eller aktivitet de företräder. Samt också får chansen att rekrytera fler ungdomar till sin förening.

Ofta är dessa ledare (och spelare) viktiga förebilder för barnen och ungdomarna och det har en stor inverkan vad de säger. Samverkan ger enighet, som i sin tur ger barnen och ungdomarna en trygghet – vuxenvärden gör så att säga enad front.

Näringslivet

Här handlar det först och främst om att skaffa en gemensam syn på ungdom och tobak. Sverige har idag en 18-års-

gräns för köp av tobak. Ändå köper mer än 40 procent av alla de barn och ungdomar som röker sin tobak själva. Här kan skolan både påverka och i viss mån bevaka de omkringliggande affärerna så att de följer lagstiftningen.

Men de som driver affär eller kiosk i närområdet kan även användas i ett vidare perspektiv – som bollplank och kunskapskällor. Bjud in dem och låt dem prata om eget företagande och entreprenörskap. Samtidigt skapas ett naturligt tillfälle att väva in frågor om: tobak, ölförsäljning, snatterier, etik och moral, jämställdhet, matvanor, näringslära och arbetslivet i stort. Näringslivet är ofta intresserat av att bidra och samverka i frågor som rör barn och ungdomar.

Kontakta även andra arbetsplatser som finns i skolans närområde. Eleverna kan intervjua företagsledningen om hur de ser på tobaksanvändning i personalgruppen? Ger de stöd till tobaksavvänjning? Hur ser de anställda på det? Hur många minuter om dagen räknar arbetsgivaren med att det försvinner i rökpauser, och vad kostar det företaget?

Självklart kan även dessa företag bidra och samverka i andra frågor. Att förutsättningslöst diskutera vilka frågor ni kan samverka kring brukar leda till ett både lyckat och ömsesidigt givande.

Kommunen

I de flesta kommuner finns det någon som arbetar som folkhälsoutvecklare eller folkhälsosamordnare. De är ett bra stöd i arbetet med hälso- och tobaksfrågor. Ofta kan de bistå på en övergripande och strategiskt nivå – vad gäller frågor som hur skolan ska utveckla sitt hälsofrämjande perspektiv. Men också på en mer praktisk nivå – där de till exempel kan svara på elevers frågor angående hur kommunen ser på och arbetar med tobaksfrågan.

Kontakta kommunen och hör efter hur de är organiserade i denna fråga och till vem ni ska vända er. Kommunen har dessutom ansvaret för att åldersgränsen vid tobaksförsäljning följs och att till exempel skolan och skolgården verkligen är rökfria.

Det handlar om att skapa en kontakt med kommunen som bland annat gör det möjligt för skolan att rapportera de näringsidkare som inte följer lagen.

Hälso- och sjukvården

Den kanske mest självklara aktören att samverka med för skolan är hälso- och sjukvården. Och där finns naturligtvis mycket att hämta. Om ni har ett sjukhus, vårdcentral eller ungdomsmottagning i ert närområde – kontakta dem och diskutera hur ni bäst kan samverka. Vilka andra frågor, förutom tobak, finns det intresse av att dela? Finns det tid och utrymme för studiebesök och föreläsningar? Kan eleverna kontakta dem med frågor?

Tandvården

Tandvården är en del av hälso- och sjukvården och en lika naturlig partner att samverka med när det gäller tobak. Skapa en dialog som gör det möjligt att bjuda in folktandvården till skolan, för att berätta om tobakens effekter på tänderna och munnen.

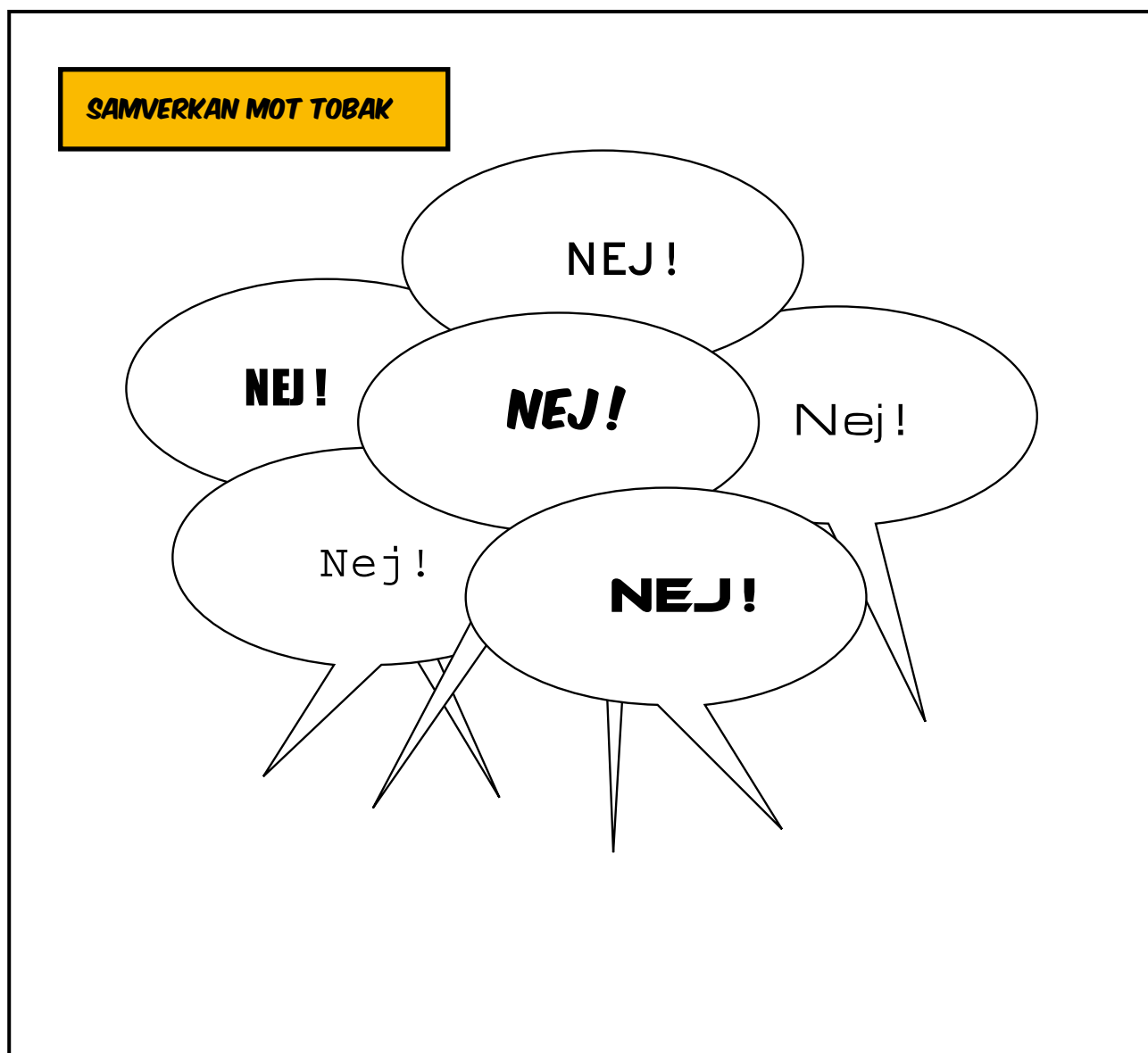
Kanske kan skolan få ta del av de svar folktandvården får när de ställer sina frågor om tobak i samband med de årliga tandläkarbesöken.

Samverkan och transparens

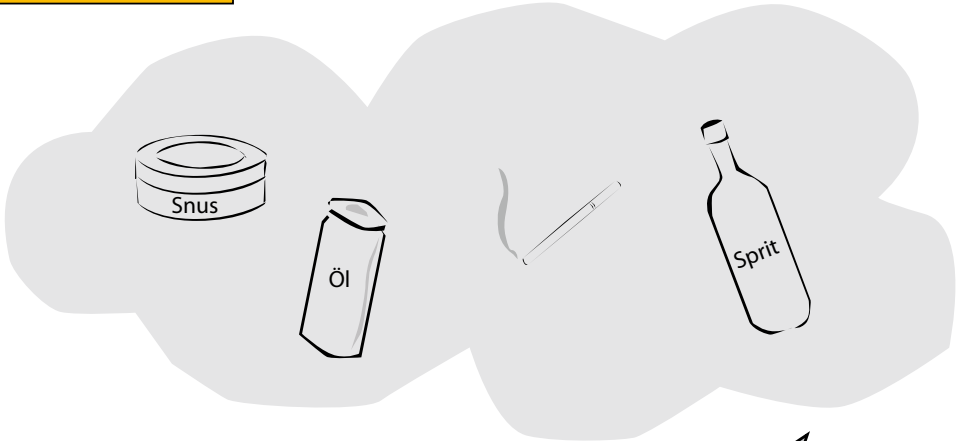
Tänk igenom och diskutera inom vilka områden (tobak är ett sådant område) skolan i större utsträckning behöver och vill ha influenser, stöd och hjälp från "utomstående". Resonera kring vilka aktörer som finns i närsamhället och

hur de kan bidra på olika sätt. Kontakta dem sedan och presentera de områden där det finns möjligheter till samverkan - berätta hur skolan tänkt sig själva samarbetet.

Sammanställ en kontaktlista som beskriver skolans samverkanspartners, deras områden, vad de kan bidra med och i vilken omfattning. Var öppna och tydliga med kontaktpersoner och kontaktuppgifter, på så sätt får alla som arbetar på skolan tillgång till uppgifterna.

**DET ÄR LÅNGT MELLAN
ORD OCH HANDLING...**

Kapitel 5

ANT i teorin och praktiken

Kapitlet är en fördjupning och vänder sig främst till den som vill utveckla och ytterligare fördjupa tobaksarbetet i skolan. Här finner du kompletterande resonemang kring förutsättningar, syfte och mål. De metoder som legat till grund för handledningen behandlas ytterligare, och vi kopplar ihop materialet med skolans övriga styrdokument – vad gäller tobaksutbildning.

ANT-arbetet behöver utvecklas

Skolverket konstaterar att de nationella målen för undervisningen om tobak, alkohol och andra droger är så vida och oprecisa att i stort sett alla skolor uppfyller dem – utan att behöva göra några förändringar eller intensifiera sitt ANT-arbete.

(Nationella kvalitetsgranskningar 1999, Skolverkets rapport nr 180)

- De flesta grundskolor har någon form av ANT-undervisning integrerad i ett eller flera skolämnen. Därmed har rektorn levt upp till det ansvar som han eller hon tilldelas i läroplanern.
- Eleverna har viss kunskap om förutsättningarna för en god hälsa, och förstår den egna livsstilens betydelse för hälsan och välbefinnandet. De vet att tobak och alkohol är skadligt. Därmed uppfylls de målen för ANT-undervisningen som anges i de nationella kursplanerna.
- Skolhälsovården arbetar förebyggande, åtminstone till någon del. De regelmässigt genomförda hälsosamtalen som skolsköterskorna genomför i årskurserna fyra och åtta gör att skolan kan säga sig uppfylla skollagens bestämmelser i 14 kapitlet.

Skolverkets inspektörer slår dock fast att ovanstående insatser är otillräckliga, i alla fall om målet är att skolan ska bidra till att ungdomarna inte utvecklar beroende eller missbruk. I Skolverkets rapport påpekas en rad brister i skolornas ANT-arbete. Bland annat framhålls att den traditionella ANT-undervisningen i alltför stor utsträckning bygger på de risker som tobak, alkohol och andra droger medför.

Tillgänglig forskning visar att den typen av undervisning, som bygger på att berätta om riskerna, snarare ökar elevernas nyfikenhet och vilja att pröva.

Andra slutsatser i rapporten är att det finns brister i hur skolorna formulerar sina mål, hur de följer upp sitt arbete och hur personalen kompetensutvecklas. Dessutom är skolorna i regel dåliga på att uppnå såväl elevsamverkan som en tillfredsställande interaktion med föräldrarna och närsamhället.

ANT på dagordningen

En studie av de tre senaste läroplanerna (Lgr69, Lgr80 och Lpo94) visar att de avsnitt som behandlar ANT-undervisning fått mindre och mindre utrymme och blivit allt mer övergripande. I Lpo94 utgör ANT ett av rektorns många ansvarsområden. Men i vilken omfattning eller med vilken inriktning undervisningen ska bedrivas skrivs inget om.

I kursplanerna nämns ANT ett par gånger i samband med olika ämnen men då vagt formulerat som: "eleverna ska få kunskap och kännedom om drogers inverkan på hälsan".

ANT-arbetet saknar med andra ord en väl definierad plats i de dokument som skolan bygger sin verksamhet på. Målstyrningen innebär att kommunerna åläggs ett större ansvar för undervisningens innehåll och utformning.

Därför ska varje kommun upprätta en kommunal skolplan som blir ett av skolans viktigaste styrdokument som ligger till grund för den lokala arbetsplan som varje skola utarbetar.

Målstyrningen för skolornas ANT-arbete måste stärkas. Kommunerna bör i sina kommunala skolplaner ge ANT- och hälsoundervisningen en framträdande plats.

Skolornas arbetsplaner måste ha tydliga mål för ANT- och hälsoarbetet, som går att utvärdera och följa upp, så

att resultaten kan ligga till grund för utvecklingen av kommande undervisning. Denna strävan bör därmed också få inverkan på inriktningen, när skolorna ska kompetensutveckla sin personal.

Grunden för en bra ANT-undervisning är ett policydokument, en tobaks- (drog) policy, som skolans personal, föräldrar och elever tillsammans arbetar fram. Och ställer sig bakom.

Samhällets förväntningar höga

Det kan vara intressant att reflektera över i vilken utsträckning skolans arbete med tobak motsvarar det övriga samhällets förväntningar. Om man granskar andra nationella styrdokument (till exempel riksdagsbeslut om folkhälsofrågor) blir det tydligt att skolans tobaksarbete där, ofta ges en större dignitet än i skolans egna styrdokument.

Två exempel är propositionen "Om vissa folkhälsofrågor" (Prop. 1990/91:175) och "Nationell handlingsplan för det alkohol- och drogförebyggande arbete" (Rapport nr 1995:50 Folkhälsoinstitutet). Dessa dokument understryker att det är mycket viktigt att samhället har en tydlig hållning i ANT-frågorna i förhållande till barn och ungdomar. Det ställs också höga förväntningar på det arbete som skolan kan utföra för att påverka eleverna i en riktning som motsvarar samhällets önsknings.

I den nämnda propositionen sägs bland annat att "...arbetet med droger i skolan bör intensifieras och även inlemmas i ett bredare folkhälsoperspektiv som också beaktar elevernas hälsa, miljö och livsstil". Här uttalas alltså ett starkt mandat för att intensifiera ANT-undervisningen och utveckla den i riktning mot ett mer helhetsbetonat och hälsofrämjande arbete i skolan. Samma tankegångar återkommer bland annat i Alkoholpolitiska kommissionens rapport.

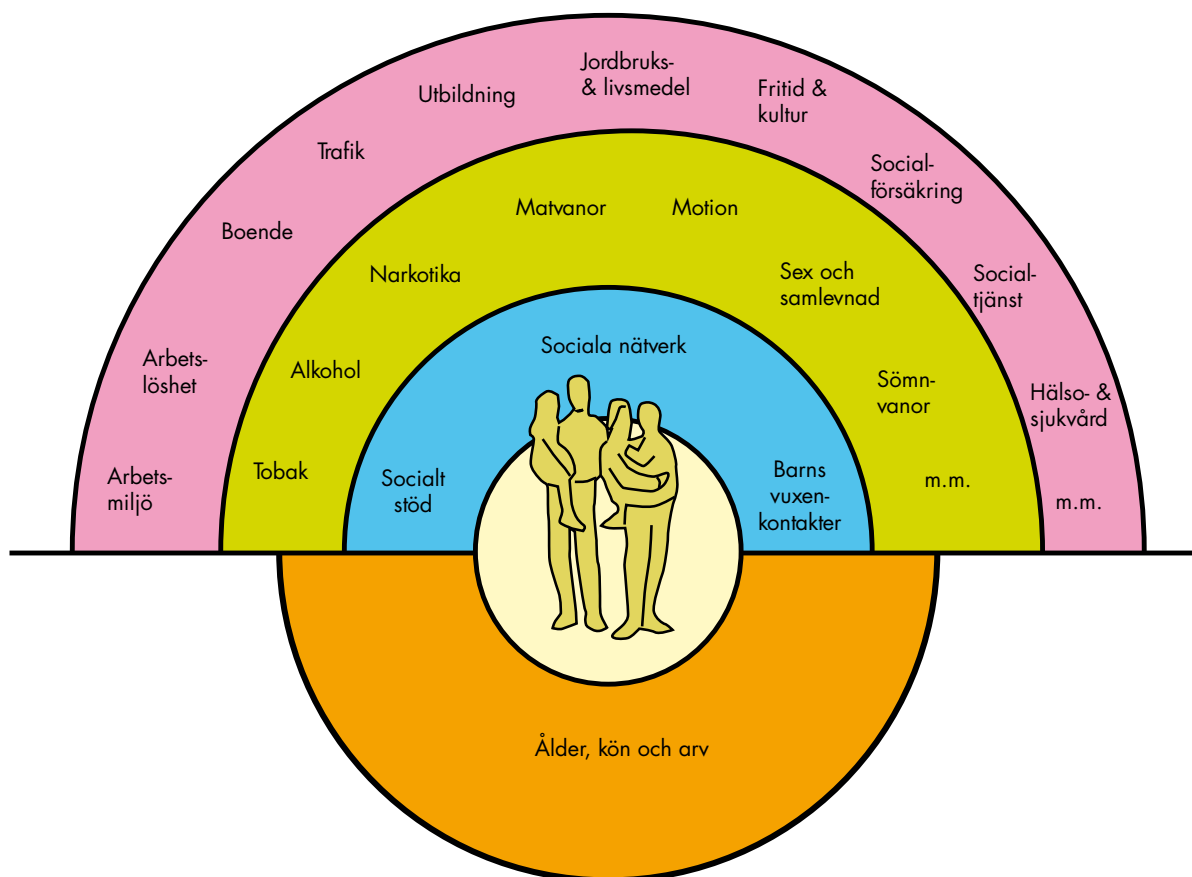
Det finns alltså en tydlig diskrepans mellan å ena sidan skolans egna styrdokument som inte ställer särskilt långtgående krav på ANT-undervisningen och å andra sidan riksdagens och regeringens höga förväntningar på skolans möjligheter att – genom undervisning förebygga elevernas bruk och missbruk av tobak, alkohol och andra droger.

Om skolorna ska kunna leva upp till dessa höga, men rimliga förväntningar måste skolorna gå längre än sina styrdokument – och engagerat arbeta med barn- och ungdomars attityder och beteenden.

Kapitel 6

Pedagogik och utformning

Det går inte att peka på en enskild faktor som påverkar vår hälsa, det är många delar som bidrar. Vissa grundläggande förutsättningar föreligger dock för att god hälsa ska uppnås. Nedanstående bild åskådliggör de huvudfaktorer som påverkar vår hälsa: "hälsans bestämningsfaktorer".

De faktorer som påverkar hälsan kan fördelas på olika nivåer i förhållande till individen. Överst finns samhällets struktur på global nivå. Nästa nivå handlar om livsvillkoren dvs. de omständigheter som vi människor inte direkt kan påverka och som ofta bestäms genom politiska beslut på nationell nivå. Därefter kommer den nivå som främst handlar om individens livsstil. Närmast människorna finns den nivån som handlar om sociala nätverk, socialt stöd mm. Grundläggande för god hälsa är givetvis familjen och nära anhöriga. Ålder, kön och arv kan vi inte påverka – det ger oss dock olika förutsättningar.

Kunskapen om vilka faktorer som påverkar vår hälsa innebär att folkhälsofrågorna är en angelägenhet för hela samhället och inte bara för professionella folkhälsoarbetare.

Forskning visar att personer som upplever livet som begripligt, hanterbart, meningsfullt och som kan påverka sin situation, klarar påfrestningar bättre. Dessa individer känner mening med livet och har även i svåra situationer motivation att gå vidare. Denna "känsla av sammanhang" (KASAM) utgör en viktig grund för människors hälsa.

Resonemang kring olika metoder

Mästringsstrategier

Mästringsstrategier är strategier för att bemästra och hantera påfrestningar man drabbas av under livet, på ett sätt som inte leder till ohälsa. På drogområdet kan det innebära att man klarar av påfrestningar och kriser i livet utan att behöva ta till alkohol eller andra droger. Och att den som redan har ett måttligt bruk kan hantera situationen utan att utveckla missbruk och beroende.

En av de mest uppmärksammade teorierna om mästringsstrategier är KASAM, som utvecklats av medicinsociologen Aaron Antonovsky. I sin forskning kring hälsa och ohälsa stötte han på människor som var förvånansvärt friska trots att de levde under förhållanden som var ogynnsamma för hälsan. Dessa personer intresserade Antonovsky och han började undersöka om det fanns några gemensamma egenskaper eller faktorer hos människorna i denna grupp. Han fann tre egenskaper som gjorde att de hade förmågan att motstå ohälsfaktorer av olika slag.

Antonovsky (1991): Hälsans mysterium. Stockholm: Natur och kultur:

Begriplighet, en känsla av överblick

- Begriplighet - en känsla av överblick
- Om individen förstår de händelser som drabbar henne blir det möjligt att lösa de uppkomna problemen.
- Man har överblick över sin situation och sitt liv

Hanterbarhet - en förståelse för sammanhang

- Om individen kan mobilisera resurser inom sig själv eller i sitt sociala nätverk blir det möjligt att lösa de uppkomna problemen.
- Man har en idé om hur saker och ting hänger ihop. Tillvaron är inte slumpartad utan möjligt att förstå och påverka. Det finns en tydlig relation mellan orsak och verkan.

Begriplighet och hanterbarhet är grundförutsättningar för framgångsrik problemlösning i en mycket vid bemärkelse, sk. coping.

Coping innebär både att man konkret handskas med en situation, på ett konstruktivt sätt, och att man emotionellt kan hantera de känslor som uppstår till exempel av rädsla, vrede och förtvivlan. Hanterbarhet innebär också ett mått av flexibilitet, att man inte låser fast sig utan kan pröva nya vägar om den första vägen visar sig oframkomlig.

Meningsfullhet - en uppfattning om mening

- Om individen kan se betydelsen av de uppkomna konflikterna eller stressituationerna i ett meningsfullt livssammanhang, så att lösningen framstår som viktig och möjlig utifrån individens livssituation.
- Man har en uppfattning om sitt liv som meningsfullt, att det är meningsfullt att leva och att det man gör är meningsfullt.

Antonovsky vidgar också begreppet "meningsfullhet" till att innebära en persons känsla av att leva sitt liv i ett större sammanhang, utanför hans eller hennes omedelbara situation. Det kan vara i relation till individens egna livsmål, engagemang i sin familj eller annan primärgrupp men också engagemang i en ideologi, religion, politik, miljöfrågor etcetera. Detta kan uttryckas som att meningsfullhet även innefattar:

- en känsla av tillit till den egna förmågan att klara av påfrestningar av olika slag, en tillit till att människor i min närhet kan och vill hjälpa mig med sådant som jag inte själv kan klara av och slutligen en tillit till en högre hjälpare/makt.

Dessa faktorer sammanfattade Antonovsky i begreppet KASAM, Känsla Av Sammanhang (eng. Sense Of Coherence, SOC). KASAM kan alltså beskrivas som en uppfattning om livet som begripligt, hanterbart och meningsfullt.

Om skolan – utifrån ett KASAM-perspektiv – ska bidra till att stärka elevens hälsa bör skolans miljö och undervisning utformas så att den:

- Ger eleverna en överblick över sin situation i skola, familj och i samhälle: *begriplighet*
- Lyfta fram sammanhang och underlätta förståelsen för dessa sammanhang bland annat genom att tillämpa tematiska, ämnesövergripande och integrerande arbetssätt: *hanterbarhet*
- Tillhandahålla meningsfulla situationer samt stimulerar diskussioner om livets och tillvarons mening: *meningsfullhet*
- Stärker elevernas tillit till sig själva och till andra människor genom att ge eleverna inflytande över sin egen utbildning, så att de kan välja uppgifter med relevant svårighetsgrad. Genom att dessutom utforma arbetet så att samarbetsituationer uppstår där alla kan bidra efter sin förmåga och där allas insatser är viktiga för resultatet, stärks självkänslan ytterligare.

Maktmobilisering

Ett annat begrepp som diskuteras allt mer inom hälsoområdet är empowerment. I Sverige har detta begrepp översatts till "maktmobilisering". Maktmobilisering är en process som ger människorna, både var för sig och tillsammans, vilja och möjlighet att öka sitt inflytande över de faktorer som påverkar deras hälsa.

Maktmobilisering förutsätter en tilltro till människors vilja och förmåga att styra sina liv om de bara får tillgång till verktygen för detta.

I skolsammanhang handlar maktmobilisering om att bidra till att människor utvecklar denna vilja och förmåga. Liksom det handlar om att tillhandahålla verktyg så att de kan medverka till att förändra maktfördelningen i samhället, så att fler får möjlighet att handla.

Man kan skilja mellan en individuell och en kollektiv aspekt av maktmobilisering.

Individuell maktmobilisering handlar om att den enskilda människan utvecklar förmåga att styra och förändra sitt eget liv och sina egna handlingar. Skolan kan bidra till detta genom att använda metoder och arbetssätt som hjälper eleverna att klargöra sina värderingar, ökar deras förmåga att fatta beslut och stärka deras självförtroende.

Kollektiv maktmobilisering innebär att människor, var för sig eller tillsammans med andra förvärvar förmågan och verktygen för att påverka de samhälleliga förhållanden som inverkar på deras liv, exempelvis inom hälsoområdet. Det är alltså en fråga om demokrati: om att öka människors förmåga, vilja och möjlighet att påverka den demokratiska processen, och därmed samhällsutveckling.

För skolans del handlar kollektiv maktmobilisering om att ge eleverna stöd att utveckla kunskap om samhället och hur det styrs. Men också om att tillämpa demokratiska arbetsformer i undervisningen, dvs. att undervisa om demokrati med demokrati. Det finns ingen motsättning mellan individuell och kollektiv maktmobilisering. I skolan är det snarare så att de båda förutsätter varandra.

Genom att arbeta med metoder som klargör värderingar stärks elevernas självförtroende samtidigt som deras förmåga att fatta beslut ökar. Använder man dessutom ett demokratiskt arbetssätt, och arbetar med frågor i samhället utanför skolan, ökar man elevernas kontroll (medvetenhet) över de faktorer (individuella och kollektiva) som inverkar på deras hälsa.

Handlingskompetens

Om en majoritet av eleverna ska utveckla sitt beteende i en hälsofrämjande riktning krävs att de har förmågan att påverka den miljö de vistas i. Det vill säga skolan och det övriga närsamhället. Undervisningen bör alltså bidra till att utveckla elevernas förmåga och vilja att handla för att påverka såväl sina egna vanor som skolan och samhället.

För att skapa en sådan förmåga hos eleverna har man vid Danmarks lärarhögskola i Köpenhamn utvecklat den s.k. IVAC-modellen*. Den bygger på en undervisning som innehåller: undersökning av ett tema, utveckling av visioner samt omfatta handlingar som leder till förändring. På så sätt ger undervisningen både teoretisk kunskap och praktisk erfarenhet av att handla.

* (eng. Investigations, Visions, Action, Change) (Bruun Jensen, B. (red) (1995): Health Education and Democracy. Rapport från en workshop i Köpenhamn 12-15 december. 1994. Köpenhamn: Danmarks lærerhøjskole).

Tobaksundervisningens förankring i olika styrdokument

Några aktuella nationella bestämmelser

I skollagen, läroplanen, kursplaner, betygskriterier, grundskoleförordningen och tobakslagen finns nationellt giltiga bestämmelser som har betydelse för skolans tobaksundervisning.

Som nämns på annan plats i detta kapitel är det viktigt att se skolans tobaksundervisning i perspektivet av att skolan idag är målstyrd. Det innebär att de nationella styrdokumenterna är kortfattade och många gånger oprecisa i sina formuleringar. De nationella styrdokumenterna för skolan är också svagare i sina formuleringar om tobaksområdet än andra dokument som är formulerade av riksdag och regering.

Det ligger därför i kommunpolitikernas, skolledarnas och andra personalgruppers ansvar att uttolka intentionerna i de nationella dokumenten och omforma dem till lokala verksamheter, så att de får effekt i elevernas vardagsarbete.

SKOLLAGEN

2 kapitel. Den kommunala organisationen för skolan:

§ 8

"I alla kommuner skall det finnas en av kommunfullmäktige antagen skolplan som visar hur kommunens skolväsende skall gestaltas och utvecklas. Av skolplanen skall särskilt framgå de åtgärder som kommunen avser vidta för att uppnå de nationella mål som har satts upp för skolan."

Kommentar:

Denna paragraf i skollagen är viktig i ett målstyrningsperspektiv. Kommunens skolplan utgör en möjlighet till konkretisering av de allmänt formulerade målen i de nationella styrdokumenterna. Läroplanen ger rektorn ansvar för att undervisning om tobak, alkohol och andra droger ska finnas i skolan. En förtydligad målsättning i kommunens skolplan vidgar ansvaret för detta till hela personalgruppen. Den kommunala skolplanen har också betydelse för hur respektive skola formulerar sina mål och prioriterar i arbetsplanen.

14 kapitel Skolhälsovård

§ 2

"Skolhälsovården har till ändamål att följa elevernas utveckling, bevara och förbättra deras själsliga och kroppsliga hälsa och verka för sunda levnadsvanor hos dem."

"Skolhälsovården skall främst vara förebyggande."

Kommentar:

Skolhälsovården och dess mål är inte bara en angelägenhet för skolhälsovårdens representanter. Med ett helhets-tänkande kring elevens situation har alla medarbetare på skolan del i ansvaret för elevernas hälsa och levnadsvanor.

Läroplaner, kursplaner och betygskriterier

1994 ÅRS LÄROPLAN FÖR DET OBLIGATORISKA SKOLVÄSENDET, FÖRSKOLEKLASSEN OCH FRITIDSHEMMET (Lpo 94)

1. Skolans värdegrund och uppdrag

Under rubriken "Förståelse och medmänsklighet" skrivs:

"Omtanke om den enskildes välbefinnande och utveckling skall präglade skolans verksamhet."

Under rubriken "Rättigheter och skyldigheter" kan man läsa:

"Den (undervisningen) skall utveckla deras (elevernas) förmåga att ta ett personligt ansvar."

Under rubriken "Skolans uppdrag" står det bland annat:

"Skolan skall präglas av omsorg om individen, omtanke och generositet."

Här går också att läsa:

"Skolan skall därvid vara ett stöd för familjerna i deras ansvar för barnens fostran och utveckling."

2: Mål och riktlinjer – Kunskaper, avsnitt 2.2

Mål i grundskolan, skolan ansvarar för att varje elev efter genomgången grundskola:

"- har grundläggande kunskaper om förutsättningarna för en god hälsa samt har förståelse för den egna livsstilens betydelse för hälsa och miljö."

"- känner till grunderna för samhällets lagar och normer och vet om sina rättigheter och skyldigheter i skolan och samhället."

3: Skola och hem – Riktlinjer, avsnitt 2.4

"Läraren skall hålla sig informerad om den enskilda elevens personliga situation och därvid iaktta respekt för elevens integritet."

4: Rektors ansvar – Ansvar, avsnitt 2.8

"Rektor har... inom givna ramar ett särskilt ansvar för att ämnesövergripande kunskaps-områden integreras i undervisningen i olika ämnen. Sådana kunskapsområden är exempelvis miljö, trafik, jämställdhet, konsumtionsfrågor, sex och samlevnad samt riskerna med tobak, alkohol och andra droger."

Kursplanerna

I grundskolans kursplaner anges bland annat "Mål att sträva mot" samt "Mål som skall ha uppnåtts i slutet av femte skolåret" respektive mål att uppnå i slutet på det nionde.

I kursplanen för biologi under rubriken "Mål att sträva mot" står:

"Eleven får kunskap om människokroppens byggnad och funktion och inser betydelsen av goda hälsovanor."

I kursplanen för biologi under rubriken "Mål som eleven skall ha uppnått i slutet av femte skolåret" står:

"Eleven skall förstå betydelsen av goda hälsovanor och känna till något om beroendeframkallande medels inverkan på kroppen."

I kursplanen för biologi under rubriken "Mål som eleven skall ha uppnått i slutet av nionde skolåret" står:
"Eleven skall ha kunskaper om betydelsen av regelbunden motion och goda hälsovanor och ha kunskap om beroendeframkallande medels inverkan på hälsan."

I kursplanen för Idrott under rubriken "Mål att sträva mot" står:
"Eleven får förståelse och ett bestående intresse för regelbunden fysisk aktivitet och grundlägger goda vanor som kan leda till hälsa och välbefinnande".

I kursplanen för bild förs ett resonemang om elevernas förståelse för sambanden mellan reklam, påverkan och identitet.

I kursplanen för hem- och konsumentkunskap tar man upp relationen mellan hälsa, ekonomi och reklam sett ur elevernas perspektiv.

I betygskriterierna för grundskolan finns inga formuleringar som kan sägas ha direkt betydelse för skolans undervisning om tobak, alkohol och andra droger.

Grundskoleförordningen

I grundskoleförordningen finns bestämmelser som har betydelse för hur skolan hanterar elevers utveckling och beteenden i förhållande till tobak, alkohol och andra droger. Här stadgas bland annat om elevvårdskonferens (GrF 3:e kap) och om disciplinära åtgärder (GrF 6:e kap). I grundskoleförordningen finns också bestämmelser om stödåtgärder och åtgärdsprogram (GrF 5:e kap) samt om utvecklingssamtal (GrF 7:e kap).

Grundskoleförordningen 3 kapitel.

Elevvårdskonferens:

3 §

"För behandling av elevvårdsfrågor skall det finnas en elevvårdskonferens för rektorns arbetsområde."

4 §

"I elevvårdskonferensen skall som ledamöter ingå:

1. rektorn
2. företrädare för elevvården och
3. berörd klassföreståndare eller motsvarande och annan berörd personal.

Rektorn beslutar om den närmare sammansättningen av elevvårdskonferensen. Rektorn eller den arbetstagare som rektorn utser är ordförande. Elevvårdskonferensen får tillåta att även andra ledamöter är närvarande och yttrar sig vid sammanträdena."

5 §

"Elevvårdskonferensen är beslutsmässig när mer än hälften av ledamöterna är närvarande. Vid sammanträde skall föras protokoll."

6 §

"I varje klass eller undervisningsgrupp skall eleverna ges tillfälle att tillsammans med läraren behandla frågor som är av gemensamt intresse för eleverna. Den närmare utformningen skall anges i arbetsplanen."

Grundskoleförordningen 5 kapitel.

1 § andra stycket:

”Om en elev behöver särskilda stödåtgärder skall rektorn se till att ett åtgärdsprogram utarbetas. Vid utarbetandet av programmet bör samråd ske med eleven och elevens vårdnadshavare.”

Grundskoleförordningen 6 kapitel. Disciplinära åtgärder:

9 §

”Om en elev uppträder olämpligt eller gör sig skyldig till en mindre förseelse, skall läraren uppmana eleven att ändra sitt uppförande. Om detta inte hjälper skall läraren kontakta elevens vårdnadshavare. Läraren får visa ut en elev från undervisningslokalen för högst återstoden av pågående undervisningspass eller låta eleven under uppsikt stanna i skolan högst en timme efter skoldagens slut.”

10 §

”Om en elev fortsätter att uppträda olämpligt eller gör sig skyldig till upprepade förseelser eller en allvarligare förseelse skall saken dels anmälas för rektorn, dels hänskjutas till elevvårdskonferensen. Konferensen skall efter kontakt med elevens vårdnadshavare försöka få eleven att bättra sig genom åtgärder som är avpassade efter elevens individuella förhållanden. Om detta inte hjälper skall elevvårdskonferensen anmäla förhållandet till styrelsen för överväganden om lämplig åtgärd.”

Grundskoleförordningen 7 kapitel. Utvecklingssamtal:

2 §

”Läraren skall fortlöpande informera eleven och elevens vårdnadshavare om elevens skolgång. Minst en gång varje termin skall läraren, eleven och elevens vårdnadshavare samtala om hur elevens kunskapsutveckling och sociala utveckling bäst kan stödjas (utvecklingssamtal). På begäran av en elevs vårdnadshavare skall läraren som ett komplement till utvecklingssamtalen lämna skriftlig information om elevens skolgång. Sådan information får dock inte ha karaktären av betyg. Utvecklingssamtal skall i vissa fall resultera i ett sådant åtgärdsprogram som avses i 5 kap. 1 §.”

Tobakslagen

Redan i början på 1900-talet framfördes krav på åtgärder mot tobaksbruket och 1918 motionerade riksdagsmän att en åldersgräns skulle införas på köp av tobak. Det skulle dock dröja nästan 80 år innan det infördes en lag som hindrade ungdomar under 18 år från att köpa tobak.

Många olika utredningar avlöste varandra innan tobakslagen kom till 1993. Innan dess fanns bara riktlinjer och överenskommelser av olika slag. Lagen har sedan dess skärpts ett antal gånger.

Vi kommer främst att beröra den lagstiftning som är aktuell när kommunen har tillsynsansvar rörande barn och ungdomsverksamhet, vissa offentliga miljöer samt som arbetsgivare.

Kommunens tillsynsarbete är en viktig åtgärd i det förebyggande arbetet för att förhindra att barn och ungdomar börjar använda tobak. De ger i vissa fall stöd till personer som röker eller blir utsatta för passiv rökning.

Barn och ungdomar

Rökning får inte äga rum i skolans lokaler eller andra lokaler avsedda för barn och, eller ungdomar. Rökning får inte heller äga rum på skolgårdar, förskolor och fritidshem.

Den som ansvarar för verksamheten det vill säga en rektor eller motsvarande är ytterst ansvarig för att rökförbudet enligt gällande bestämmelser upprätthålls. Kommunen har tillsynsansvaret för att bestämmelserna efterlevs.

Med skolor, förskolor och fritidshem avses grund- eller gymnasieskolor, daghem och fritidshem eller liknande

verksamheter inom barnomsorgen. Det innebär att alla lokaler med utrymmen där barn- och ungdomsverksamhet bedrivs omfattas av lagen. Bestämmelsen innebär bland annat att så kallade rökrutor inte får förekomma. En del skolor för barn och ungdomar bedrivs i lokaler där även vuxenundervisning förekommer (till exempel på kvällstid). Rökning i och i anslutning till sådana lokaler är förbjudet.

Det är inte heller möjligt att kringgå lagstiftningen genom att till exempel upprätta rökrutor på annan plats, utanför skolans domäner, och hänvisa eleverna dit.

Lagen omfattar inte utomhusplatser vid familjedaghem eller på allmänna lekplatser, även om de nyttjas av barnomsorgen. Inte heller omfattar lagen privata hemmiljöer, så som den miljö en privat dagbarnvårdare erbjuder.

Kommunen är dock i sin fulla rätt att ta fram riktlinjer som sträcker sig längre än rådande lagstiftning och gällande rekommendationer.

Lagen hindrar inte att särskilda rökrum inrättas för personal som arbetar inom barn- och ungdomsverksamhet eller för vuxenstuderande som bedriver sin verksamhet helt avskild från yngre skolelever. Om ett sådant rum inrättas ska det dock vara placerat så att barn och ungdomar inte har möjlighet till tillträde.

Men, arbetsgivaren (skolan) har ingen skyldighet att tillhanda hålla rökrum för sin personal eller eventuella vuxenstudenter.

Tobaksförsäljning

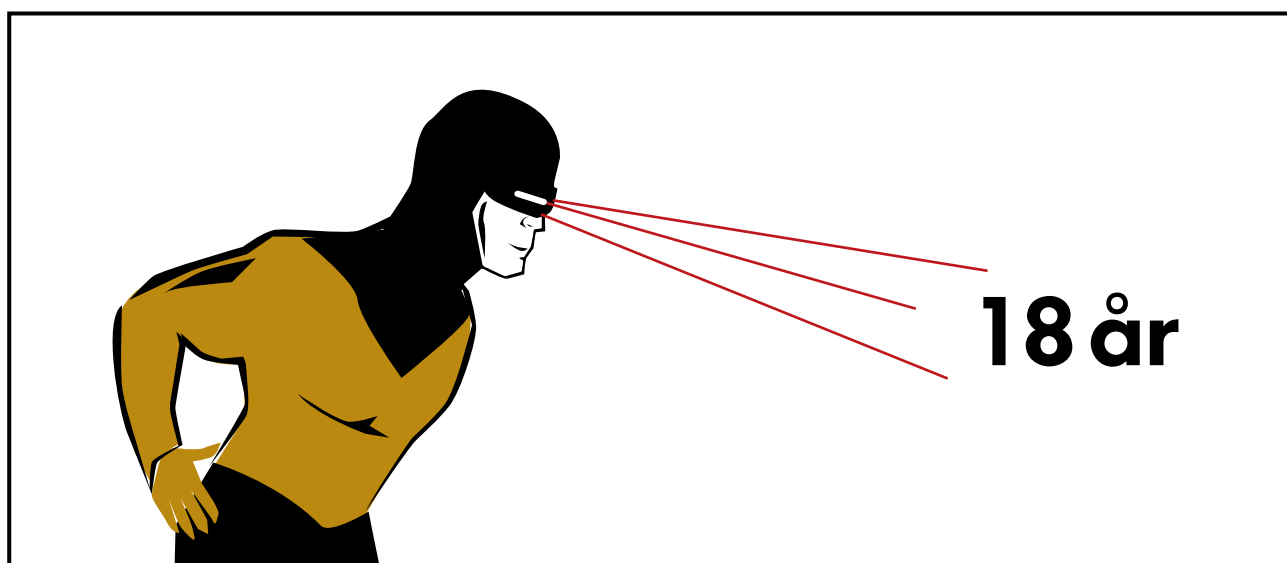
Tobaksvaror får inte säljas eller på annat sätt lämnas ut i näringsverksamhet till den som inte fyllt 18 år. Åldersgränsen gäller alla tobaksvaror. Åldersgränsen gäller vid försäljning i näringsverksamhet, dvs. försäljning i yrkesmässigt bedrivna verksamheter.

Det innefattar all försäljning i tobaksaffärer, livsmedelsbutiker eller restauranger samt distansförsäljning via internet till exempel.

Försäljning av tobak från varuautomater är inte tillåten annat än i de fall automaten är uppställd i en lokal som minderåriga inte har tillträde till. I alla andra fall måste automaten vara placerad på ett sådant sätt att den är väl synlig för personalen, så att de har möjlighet att förhindra minderåriga att köpa.

Den som säljer tobaksvaror skall förvissa sig om att den som köper tobaksvaror är över 18 år. Om det finns särskild anledning att anta att en tobaksvara är avsedd att lämnas över till någon som inte fyllt 18 år får varan inte lämnas ut.

Det är dock tillåtet att överlämna tobaksvaror inom vän- eller familjekretsen.

Kapitel 7

Läs- och länktips

För dig som vill fördjupa dig mer i tobaksfrågan har vi samlat ett antal lästips och länkar till olika hemsidor.

Litteratur och skrifter

Ditt nej gör stor skillnad

En handledning riktad till föräldrar om vad de kan göra för att deras barn skall förbli tobaksfria. Handledningen är lämplig att dela ut på till exempel föräldramöten. Producerad av A Non Smoking Generation 2004

Beställs från A Non Smoking Generation,

Box 555 12, 102 04 Stockholm

Tel: 08 10 93 00 Epost: info@nonsmoking.se

www.nonsmoking.se

Tobaksfria ungdomar – hur når vi dit

En kunskapssammanställning. Målgruppen för skriften är de som arbetar med tobaksfrågor och speciellt de som arbetar förebyggande med barn och ungdomar. Producerad av Statens folkhälsoinstitut år 2002.

Beställs från Strömbergs distributionstjänst

120 88 Stockholm

Tel: 08 449 88 22 Fax 08 449 88 11

E-post fhi@strd.se

eller kan laddas ner från www.fhi.se

Tackla tobak – tobaksprevention i teori och praktik.

En kunskapsöversikt om tobak och hur man hjälper patienter att sluta röka och snusa. Författare: Leg sjuksköterska Ann Post & överläkare Hans Gilljam.

Utgivningsår 1997, reviderad 2003.

Förlag Studentlitteratur, ordertel 046 31 21 00

www.studentlitteratur.se

Skolelevers drogvanor

Rapport som görs vartannat år gällande svenska skolelevers drogvanor.

Beställs från Centraförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN.

www.can.se

Tobakslagen

Presentation av tobakslagen enligt riksdagsbeslut 1993, 1994, 2996 och 2003.

Dessa är möjliga att ladda ner på www.tobaksfakta.org.

Informationsmaterial om tobak 2008

En folder om var och hur man finner mer skriftligt material om tobak.

Utgivare: Statens folkhälsoinstitut.

Beställs från Strömbergs distributionstjänst.
120 88 Stockholm
Tel: 08 449 88 22 Fax 08 449 88 11
e-post fhi@strd.se
Kan även laddas ner på www.fhi.se

Rapporter m.m.

För dig som vill fördjupa dig i en enskild fråga eller ett enskilt problemområde finns ett stort antal rapporter i PDF-format att ladda ner på Statens folkhälsoinstituts hemsida.

www.fhi.se klicka på länken "tobak" och välj sedan bland artiklar och annat material.

Sajter om tobak

www.nonsmoking.se

A Non Smoking Generations hemsida.

www.tobaccoschildren.org

Här hittar du skolmaterial som belyser tobaksindustrins påverkan på utvecklingsländer.

www.tobaksfakta.org

Webbplats med det mesta om tobak: fakta och nyheter.

www.fhi.se

Statens folkhälsoinstituts hemsida: material och information.

www.tobaksfri.se

Tobaksfri Duos hemsida

www.cancerfonden.se

Cancerfondens hemsida.

www.hjart-lungfonden.se

Hjärt- och lungfondens hemsida.

www.slutarokalinjen.org

Innehåller bland annat: sluta-röka-råd på sex olika språk.

www.ragnarok.se

Barn- och ungdomssajt som visar rökningens konsekvenser för hälsa, miljö och ekonomi.

www.who.org

Världshälsoorganisationens hemsida.

www.ash.org.uk

En aktiv och respekterad organisation mot tobak.

www.tobacco.org

Aktuell nyhetsservice om tobak med fyllig förteckning över tobakssajter.

www.tobaccofreekids.org

USAs största organisation mot tobak som vänder sig till ungdomar.

www.library.ucsf.edu/tobacco/index.html

Sökmöjligheter till 27 miljoner tidigare hemliga tobaksdokument.